

جایگاه استان آذربایجان شرقی در توسعه‌ی کشور

دکتر محمدباقر بهشتی

دکتر اکرم اکبری

طاهره ابراهیمی

فهیمة احمدزاده دلجوان

فهمیده قربانی

۱- جایگاه استان در اقتصاد ایران

مقدمه:

اقتصاد استان آذربایجان شرقی از دیرباز بر فعالیت‌های تجاری، صنعتی و کشاورزی متکی بوده و با توجه به رونق اقتصادی سال‌های گذشته به عنوان یکی از استان‌های برخوردار محسوب می‌شود. اما در سال‌های اخیر به تدریج جایگاه این استان در اقتصاد کشور کم‌رنگ‌تر شده و بسیاری از شاخص‌های اقتصادی روند نزولی دارد که جای بسی نگرانی و تأمل دارد. مطالب پیش‌روی به تحلیل مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی و جمعیتی نظیر محصول ناخالص داخلی سرانه، شاخص‌های جمعیت و نیروی انسانی می‌پردازد. تجزیه و تحلیل شرایط موجود براساس این شاخص‌ها، می‌تواند بیانگر چالش‌های پیش‌رو در جهت‌گیری توسعه اقتصادی بوده و چشم‌انداز روشن‌تری را نسبت به آینده، مأموریت و اهداف استراتژیک در فرآیند توسعه استان فراهم آورد. از این‌رو در ادامه با بررسی شاخص‌های مذکور سعی خواهد شد تا دید جامع‌تری از وضعیت فعلی استان آذربایجان شرقی از دیدگاه توسعه ارائه گردد.

۱-۱ محصول ناخالص داخلی

در سال ۱۳۹۴، تولید ناخالص داخلی استان آذربایجان شرقی به قیمت جاری ۳۹۴ هزار میلیارد ریال^۱ بوده که نسبت به سال پیش از آن حدود ۰/۹۱ درصد کاهش نشان می‌دهد. سهم استان از تولید ناخالص داخلی کشور که در سال ۱۳۷۹، برابر ۳/۹۶ درصد بوده در سال ۱۳۹۴ به ۳/۵۸ درصد کاهش یافته است. در حالی که بین سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۴ تولید ناخالص داخلی کشور (به قیمت جاری) به طور متوسط سالانه ۲۱ درصد رشد داشته؛ تولید ناخالص داخلی استان در همین بازه زمانی از رشد ۲۰ درصدی برخوردار است.

۱. تولید ناخالص داخلی استان در سال ۱۳۹۴ براساس محاسبات جدید مرکز آمار ایران ۴۰۴ هزار میلیارد ریال و براساس محاسبات قدیم ۳۹۴ هزار میلیارد ریال می‌باشد.

جدول (۱): تولید ناخالص داخلی (با احتساب ارزش افزوده نفت) در کشور و استان و سهم استان به قیمت جاری و ثابت^۱ - میلیارد ریال

سهم استان از کشور	به قیمت ثابت ۱۰۰=۱۳۹۰		به قیمت جاری		سال
	استان	کشور	استان	کشور	
۳/۹۶	۷۵.۵۶۲	۱.۹۱۰.۳۲۳	۲۴.۹۲۱	۶۳۰.۰۳۹	۱۳۷۹
۳/۹	۸۸.۰۱۸	۲.۲۲۵.۲۶۴	۲۹.۰۲۹	۷۳۳.۹۰۹	۱۳۸۰
۳/۹۳	۱۱۳.۸۲۱	۲.۸۹۳.۳۲۴	۳۷.۵۳۹	۹۵۴.۲۴۰	۱۳۸۱
۳/۷۶	۱۳۵.۴۲۷	۳.۶۰۶.۰۰۳	۴۴.۶۶۵	۱.۱۸۹.۲۸۷	۱۳۸۲
۳/۷۵	۱۷۶.۵۸۵	۴.۷۱۴.۲۹۸	۵۸.۲۳۹	۱.۵۵۴.۸۱۱	۱۳۸۳
۳/۵۲	۱۷۲.۳۳۱	۴.۸۹۸.۰۶۸	۶۸.۲۵۸	۱.۹۴۱.۱۸۸	۱۳۸۴
۳/۴۹	۱۸۳.۳۲۱	۵.۲۴۶.۹۰۷	۸۳.۲۴۸	۲.۳۸۲.۶۷۵	۱۳۸۵
۳/۴۹	۱۹۲.۲۱۹	۵.۵۰۳.۷۲۶	۱۰۷.۳۱۲	۳.۰۷۲.۶۱۵	۱۳۸۶
۳/۴۸	۱۹۰.۶۷۱	۵.۴۸۲.۴۵۴	۱۲۷.۱۲۲	۳.۶۵۵.۱۹۵	۱۳۸۷
۳/۵۹	۲۰۰.۵۷۵	۵.۵۸۴.۱۸۵	۱۳۹.۸۷۴	۳.۸۹۴.۲۲۴	۱۳۸۸
۳/۳۲	۱۹۹.۳۹۹	۶.۰۰۸.۷۸۸	۱۶۱.۱۴۰	۴.۸۵۵.۸۶۲	۱۳۸۹
۳/۳۵	۲۱۲.۶۲۹	۶.۳۳۹.۶۲۲	۲۱۲.۶۲۹	۶.۳۳۹.۶۲۲	۱۳۹۰
۳/۶۴	۲۱۷.۷۶۰	۵.۹۸۳.۷۴۰	۲۷۰.۰۵۷	۷.۴۲۰.۸۰۱	۱۳۹۱
۳/۴۶	۲۰۸.۳۳۹	۶.۰۲۲.۷۱۸	۳۵۰.۲۷۱	۱۰.۱۳۵.۷۲۴	۱۳۹۲
۳/۴۶	۲۱۳.۴۴۷	۶.۱۶۴.۳۹۴	۳۹۷.۷۵۳	۱۱.۴۸۷.۱۷۰	۱۳۹۳
۳/۵۹	۲۱۰.۵۸۵	۵.۸۷۱.۶۵۶	۳۹۴.۱۰۴	۱۰.۹۸۸.۶۲۷	۱۳۹۴
-۰/۶۵	۷/۰۷	۷/۷۷	۲۰/۲۱	۲۱/۰۰	میانگین نرخ رشد سالانه

منبع: حساب‌های منطقه‌ای، مرکز آمار ایران

تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت استان نیز در سال ۱۳۷۹، نزدیک به ۷۶ هزارمیلیارد است که در سال ۱۳۹۴، به ۲۱۱ هزارمیلیارد رسیده است. متوسط نرخ رشد تولید ناخالص داخلی استان ۷/۰۷ درصد بوده که کمتر از نرخ رشد ۷/۷۷ درصدی کل کشور است.^۲

نسبت سرانه محصول ناخالص داخلی استان آذربایجان شرقی به سرانه محصول ناخالص داخلی کشور (بانفت) در سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۴ از ۷۳/۹۳ درصد به ۶۶/۸۶ درصد رسیده است. بدین ترتیب در سال ۱۳۹۴ درآمد سرانه استان آذربایجان شرقی حدود ۶۷ درصد متوسط درآمد سرانه کشوری می‌باشد. در حالی که حتی اگر استان تهران و استان‌های نفت‌خیز جنوبی مثل خوزستان و بوشهر را نادیده بگیریم، باز هم سرانه مذکور در برخی از استان‌ها نظیر مرکزی، البرز،

^۱ . به منظور محاسبه تولید ناخالص داخلی استانی از شاخص ضمنی قیمت کل کشور استفاده شده است

^۲ . در زمان تهیه گزارش، آخرین اطلاعات تا سال ۱۳۹۴ در دسترس بوده و تحلیل‌ها بر این اساس انجام گرفته است.

اصفهان، سمنان و قزوین بسیار بیش از استان آذربایجان شرقی است. ضمن آنکه تولید ناخالص داخلی سرانه استان‌های نفت خیز جنوب بدون در نظر گرفتن نفت هم از تولید ناخالص داخلی سرانه استان آذربایجان شرقی بسیار بیشتر می‌باشد. میانگین رشد سرانه محصول ناخالص داخلی استان به قیمت جاری (با نفت) بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴، ۱۵/۶ درصد بوده که رتبه ۱۳ را در بین استان‌های کشور دارد. میانگین رشد سرانه محصول ناخالص داخلی کشور طی همین دوره ۱۱/۹ درصد می‌باشد که ارقام متناظر برای بدون نفت ۱۶/۵۳ درصد برای استان و ۱۶/۵ درصد برای کشور می‌باشد. با این همه در سال ۱۳۹۴ استان آذربایجان شرقی از نظر تولید ناخالص داخلی سرانه (بدون نفت) در بین استان‌های کشور در رتبه ۱۸ قرار دارد که تولید ناخالص داخلی سرانه استان در این سال از متوسط کشوری کمتر می‌باشد.

جدول (۲): تولید ناخالص داخلی سرانه با نفت کشور و استان و سهم استان به قیمت جاری و ثابت - هزارریال

نسبت استان به کشور (به قیمت جاری)	به قیمت ثابت ۱۳۹۰=۱۰۰		به قیمت جاری		سال
	استان	کشور	استان	کشور	
۷۳/۹۳	۲۱.۹۹۲	۲۹.۷۴۸	۷.۲۵۳	۹.۸۱۱	۱۳۷۹
۷۴/۵۳	۲۵.۳۹۷	۳۴.۰۷۷	۸.۲۷۶	۱۱.۲۳۹	۱۳۸۰
۷۴/۷۱	۳۲.۶۰۴	۴۳.۶۴۱	۱۰.۷۵۳	۱۴.۳۹۳	۱۳۸۱
۷۱/۸۷	۳۸.۵۰۱	۵۳.۵۷۱	۱۲.۶۹۸	۱۷.۶۶۸	۱۳۸۲
۷۲/۲۳	۴۹.۸۲۰	۶۸.۹۸۰	۱۶.۴۳۱	۲۲.۷۵۰	۱۳۸۳
۶۸/۳۰	۴۸.۲۱۱	۷۰.۵۸۷	۱۹.۱۰۷	۲۷.۹۷۵	۱۳۸۴
۶۸/۳۵	۵۰.۸۷۳	۷۴.۴۲۹	۲۳.۱۰۲	۳۳.۷۹۹	۱۳۸۵
۶۸/۷۳	۵۳.۰۰۴	۷۷.۱۱۹	۲۹.۵۹۱	۴۳.۰۵۴	۱۳۸۶
۶۸/۸۶	۵۲.۲۳۷	۷۵.۸۶۵	۳۴.۸۲۷	۵۰.۵۸۰	۱۳۸۷
۷۱/۵۵	۵۴.۵۸۸	۷۶.۲۹۰	۳۸.۰۶۸	۵۳.۲۰۲	۱۳۸۸
۶۶/۵۳	۵۳.۹۰۴	۸۱.۰۲۸	۴۳.۵۶۱	۶۵.۴۸۱	۱۳۸۹
۶۷/۶۷	۵۷.۰۸۷	۸۴.۳۶۰	۵۷.۰۸۷	۸۴.۳۶۰	۱۳۹۰
۷۰/۷۵	۵۸.۰۳۸	۷۸.۶۹۴	۷۱.۹۷۷	۹۷.۵۹۳	۱۳۹۱
۷۰/۴۱	۵۵.۱۱۶	۷۸.۲۷۶	۹۲.۶۶۴	۱۳۱.۶۰۲	۱۳۹۲
۷۰/۸۱	۵۶.۰۶۷	۷۹.۱۷۷	۱۰۴.۴۸۰	۱۴۷.۵۴۴	۱۳۹۳
۶۶/۸۶	۵۵.۷۲۹	۸۳.۳۵۳	۱۰۴.۲۹۶	۱۵۵.۹۹۳	۱۳۹۴
-۰/۶۷	۶/۴۰	۷/۱۱	۱۹/۴۵	۲۰/۲۵	میانگین نرخ رشد سالانه

منبع: حساب‌های منطقه‌ای، مرکز آمار ایران

تولید ناخالص داخلی سرانه استان به قیمت ثابت (۱۳۹۰) در سال ۱۳۹۴، ۵۵،۷۲۹ هزارریال است که از سرانه کشور به قیمت ثابت ۲۷،۶۲۴ هزارریال کمتر است. متوسط نرخ رشد سالانه سرانه تولید داخلی کشور ۷/۱۱ درصد است که از نرخ ۶/۴۰ درصدی مذکور برای استان بیشتر می‌باشد. به علاوه بررسی ارقام متناظر سرانه تولید استان و کشور (جاری و ثابت)

طی سال‌های متمادی به خوبی نشان می‌دهد که تولید ناخالص داخلی سرانه استان هرگز به سرانه تولید کشور نرسیده است.

تولید ناخالص داخلی سرانه استان همواره از متوسط سرانه کشوری کمتر بوده است. بررسی تفاوت سرانه درآمدی استان و کشور نشان می‌دهد، پایین‌تر بودن این شاخص در استان نسبت به کشور مقطعی و مربوط به یک دوره خاص نیست که بتوان آن را به منش‌های اقتصادی و یا حتی سیاسی به خصوصی نسبت داد. بلکه با در نظر گرفتن مهاجر فرست بودن استان این شکاف مستمر و روبه افزایش می‌تواند حاکی از افزایش فقر در استان آذربایجان شرقی باشد. چون درآمد ناکافی یک شرط قوی برای آماده ساختن زندگی توأم با فقر است. البته فقر واقعی (برحسب محرومیت قابلیت) می‌تواند به معنای قابل توجهی، شدیدتر از آنچه باشد که در فضای درآمدی ظاهر می‌شود. در مقابل تولید ناخالص داخلی سرانه (با نفت و بدون نفت) برخی از استان‌های غیر نفت خیز نظیر تهران، اصفهان، سمنان، قزوین و البرز از تولید ناخالص داخلی سرانه کشوری بسیار بیشتر بوده که به سرعت نیز در حال افزایش فاصله ایجاد شده می‌باشند. تولید ناخالص داخلی سرانه استان تهران (بدون نفت) حدود $1/6$ برابر متوسط کشوری و $2/13$ برابر استان آذربایجان شرقی می‌باشد. همین یک دلیل برای گسیل همه ساله هزاران جوان بیکار استان به سمت استان‌هایی مانند تهران یا البرز کفایت می‌کند. از سوی دیگر مجموع ارزش افزوده ایجاد شده استان در سال ۱۳۹۴ معادل $3/27$ درصد ارزش افزوده کل کشور می‌باشد.

لازم به ذکر است که ساختار اقتصادی استان مانند ساختار اقتصادی کل کشور بیشتر خدماتی است، چنانچه سهم مجموع فعالیت‌های بخش خدمات از ارزش افزوده اقتصاد استان $51/1$ درصد و سهم بخش‌های کشاورزی و کلیه فعالیت‌های زیرمجموعه بخش صنعت و معدن به ترتیب $11/5$ و $37/4$ درصد می‌باشد. در ارزش افزوده کشور سهم بخش کشاورزی $9/6$ درصد، صنعت و معدن $38/7$ درصد و خدمات $51/7$ درصد است. در سال‌های اخیر اقتصاد استان شاهد افزایش سهم ارزش افزوده بخش فعالیت‌های کشاورزی در مقابل کاهش سهم ارزش افزوده بخش‌های صنعت و خدمات است. در حالی که سهم اشتغال این بخش از مجموع اشتغال بخش‌های استان کاهشی بوده است. در بخش کشاورزی استان عمده ارزش افزوده ایجاد شده نزدیک به 70 درصد) متعلق به فعالیت‌های زراعت و باغداری می‌باشد.

واقعیت آن است که اقتصاد استان به سرعت در حال کوچکتر شدن است، اما علی‌رغم این تصور، کوچک‌تر شدن بیش از آنکه از ناحیه صنعت باشد، از ناحیه خدمات است. در حالی که سهم ارزش افزوده بخش خدمات استان از کل کشور در سال ۱۳۷۹ بیش از ۴/۵ درصد بوده که در سال ۱۳۹۴ به حدود ۳/۲ درصد کاهش یافته است.

اصولاً عمده توانمندی‌های اقتصادی استان آذربایجان شرقی از دو منبع اصلی نشأت می‌گیرد؛ یکی صبغه صنعتی و قدرت بخش خصوصی آن است و دومی موقعیت خاص جغرافیایی آن در تجارت بین‌الملل به ویژه از ناحیه شهر مرزی جلفا و منطقه آزاد ارس که از طریق خط آهن به جمهوری اوکراین و دریای سیاه متصل می‌گردد و ارتباط جاده‌ای و ریلی آن در مسیر بزرگراه آسیایی و کریدور تراسیکا قرار می‌گیرد، هر چند استان در سایر زمینه‌ها نیز پتانسیل‌هایی دارد. ولی با توجه به نقش پررنگ آن در حوزه تجارت و بازرگانی و خارج شدن از کریدور توسعه و تغییر شرکای تجاری کشور از عوامل خارجی مهم در زمینه کاهش شاخص‌های اقتصادی استان می‌باشد.

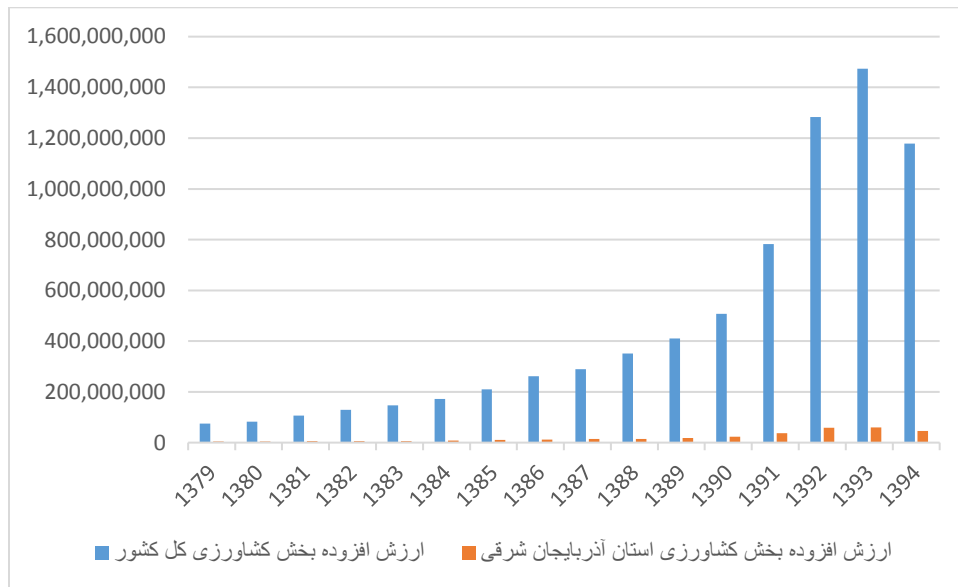
سهم صنعت در ارزش افزوده استان ۲۶/۳۲ درصد و در کشور ۱۲/۲۹ درصد است. سهم ارزش افزوده فعالیت‌های حمل‌ونقل، انبارداری و پست نیز در کشور ۵/۳۸ درصد و در استان ۶/۷۱ درصد می‌باشد.

کاهش سهم اقتصادی و پایین بودن درآمد سرانه استان نسبت به متوسط کشوری بیشتر به دلیل مهاجرت فرستی استان است، به عبارت دیگر در صورت عدم مهاجرت سرمایه‌های اقتصادی و انسانی نه تنها چنین کاهشی اتفاق نمی‌افتاد بلکه میزان رشد اقتصادی استان افزایش نیز می‌یافت. از سوی دیگر این مسئله به یک دور باطل در توسعه منجر گردیده، بدین نحو که کاهش درآمد سرانه موجب تشدید مهاجرت نیروی انسانی متخصص و ماهر در استان شده و تأثیر منفی بر توسعه گذاشته است. البته نمی‌توان ریشه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مهاجرت برون‌استانی را در تحلیل‌های مهاجرت فرستی استان نادید گرفت.

۲-۱ ارزش افزوده بخش‌های مختلف اقتصادی استان آذربایجان شرقی

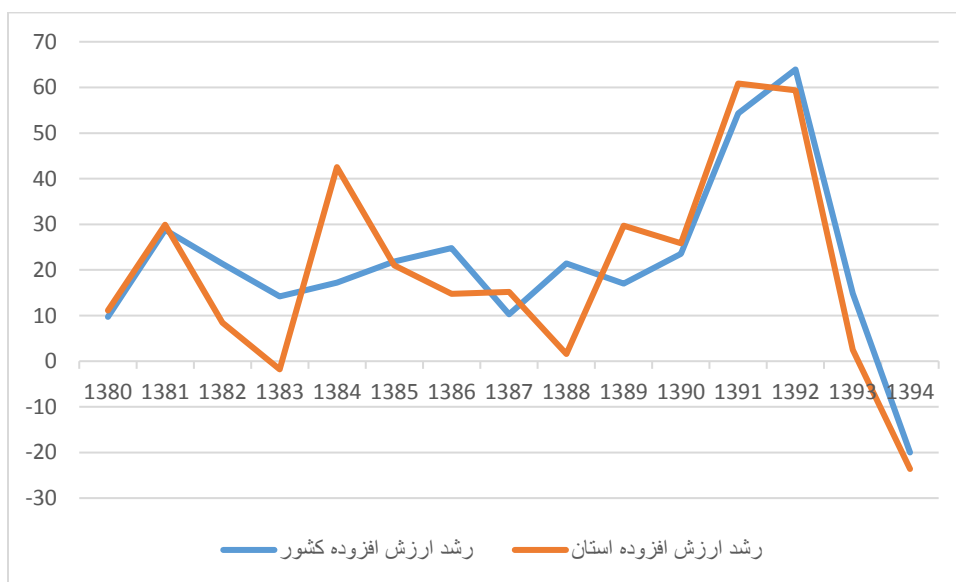
۱-۲-۱ بخش کشاورزی

ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری برای کل کشور در سال ۱۳۷۹، برابر ۷۵،۱۰۳ میلیارد ریال بوده که به ۱،۱۷۸،۶۴۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۹۴ رسیده است، به عبارتی ارزش افزوده بخش کشاورزی طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۹۴ بیش از ۱۵ برابر شده است، همچنین ارزش افزوده بخش کشاورزی استان از ۳۹۵۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۹ به ۴۶۱۴۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۹۴ رسیده است که بیش از ۱۱ برابر افزایش را نشان می‌دهد یعنی میزان افزایش در استان کمتر از کشور است.

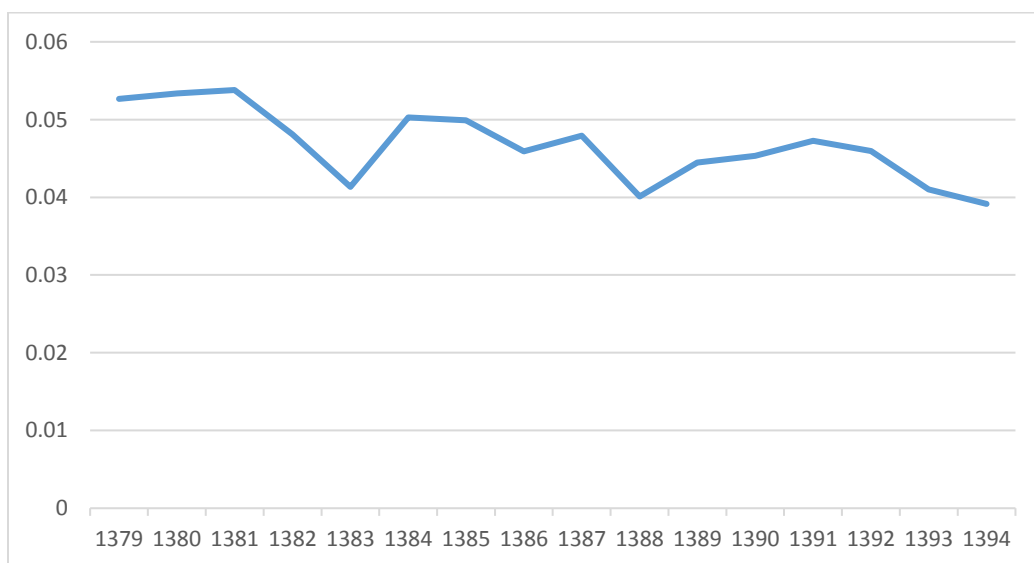
نمودار (۱): ارزش افزوده بخش کشاورزی کل کشور و استان آذربایجان شرقی

منبع: حساب‌های منطقه‌ای مرکز آمار و سالنامه آماری سال ۱۳۹۶

طبق نمودار بالا ارزش افزوده بخش کشاورزی کشور و استان (به قیمت‌های جاری) روند رشد مشابهی طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۹۴ داشته است. روند رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی از حدود ۱۰ درصد در سال ۱۳۸۰ به ۱۹- درصد در سال ۱۳۹۴ کاهش یافته و در سطح استانی نیز طی همین دوره از ۱۱ درصد به ۲۳- درصد کاهش یافته که بسیار قابل تأمل می‌باشد.

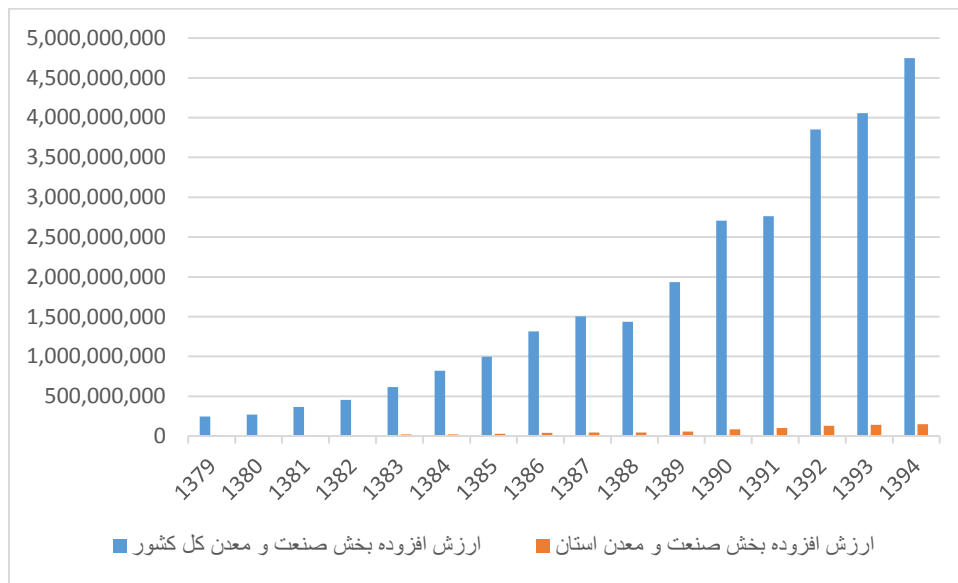
نسبت ارزش افزوده بخش کشاورزی در استان به ارزش افزوده بخش کشاورزی کل کشور نیز طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۹۴ از ۰/۰۵۲ به ۰/۰۳۹ کاهش یافته است، که نشان‌دهنده کاهش سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی استان از کل ارزش افزوده بخش کشاورزی در کشور می‌باشد. از آنجا که در کشور ما اکثر فعالیت‌های کشاورزی معیشتی بوده و نیروی کار مورد استفاده کشاورزان در واقع خانواده کشاورزان می‌باشند؛ یکی از دلایل این کاهش را می‌توان به افزایش مهاجرت روستاییان به شهرها دانست؛ دلایل دیگر از جمله کم‌آبی و خشکسالی، افزایش قیمت حامل‌های انرژی و نهاده‌ها و کاهش صادرات و افزایش واردات در بعضی اقلام مصرفی در محصولات زراعی بوده است.

نمودار (۳): نسبت ارزش افزوده استان به کشور

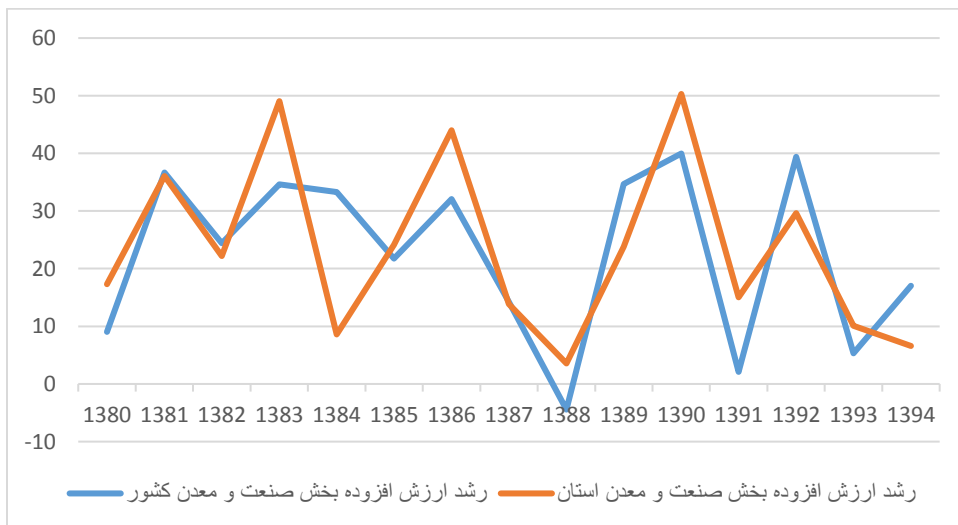
۲-۲-۱ بخش صنعت و معدن

با توجه به آمارهای موجود ارزش افزوده بخش صنعت و معدن کشور به قیمت‌های جاری از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۴ از ۲۴۵،۹۸۰ به ۴،۷۴۶،۷۵۰ میلیارد ریال افزایش یافته است که در این مدت بیش از ۱۹ برابر شده است، همچنین در این مدت ارزش افزوده بخش صنعت و معدن استان آذربایجان شرقی به قیمت‌های جاری از ۶،۹۲۸ به ۱۵۰،۰۴۷ میلیارد ریال افزایش یافته است که افزایشی ۲۱ برابری داشته و نشان دهنده رشد بیشتر ارزش افزوده بخش صنعت استان نسبت به کل کشور می‌باشد.

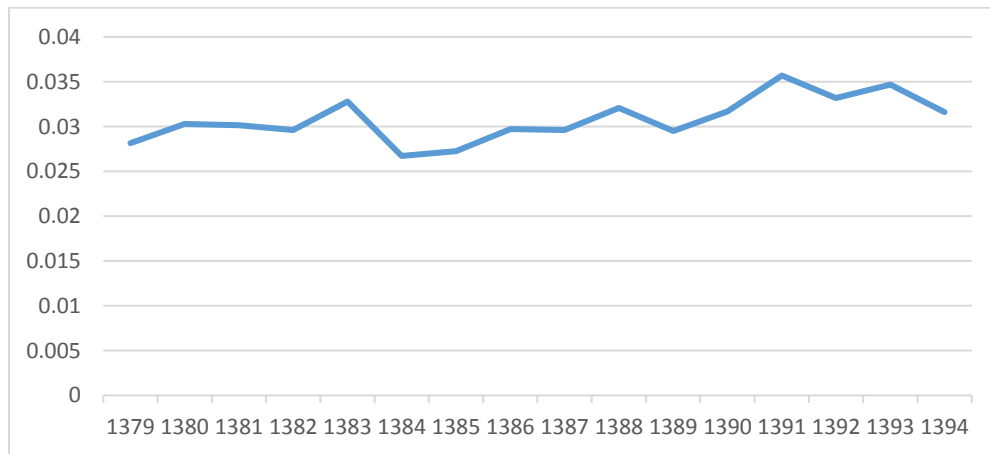

نمودار (۴): ارزش افزوده بخش صنعت و معدن

منبع: همان

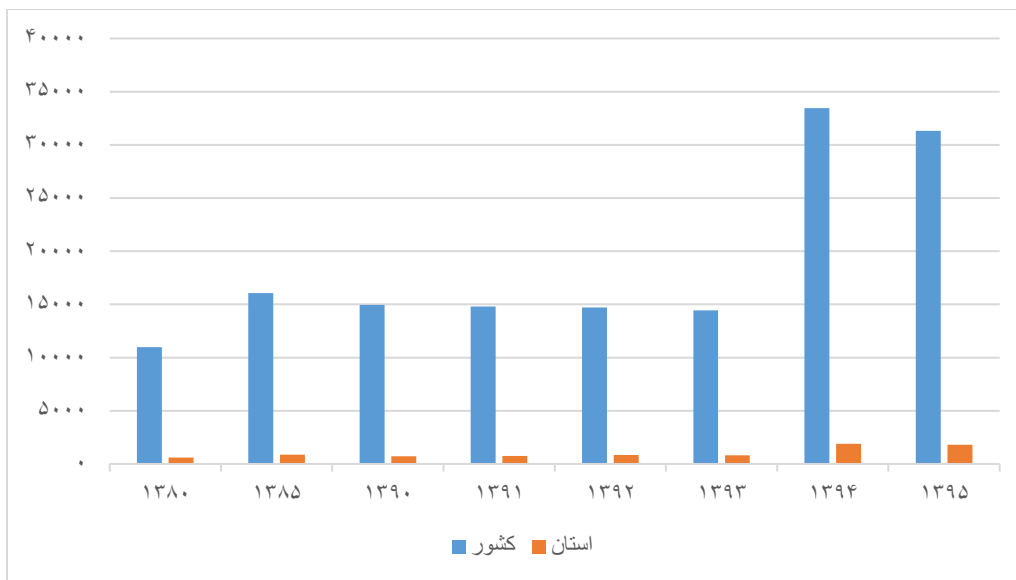

آمارهای مربوط به رشد ارزش افزوده بخش صنعت و معدن کشور و استان (به قیمت‌های جاری) نشان می‌دهد نرخ رشد ارزش افزوده بخش صنعت و معدن کشور طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۹۴ از ۹ درصد به ۱۷ درصد افزایش یافته و این در حالی است که نرخ رشد ارزش افزوده بخش صنعت و معدن استان طی همین دوره از ۱۷ درصد به ۹ درصد کاهش یافته است. سهم ارزش افزوده بخش صنعت و معدن استان آذربایجان شرقی به ارزش افزوده کل کشور طی سال‌های ۱۳۹۴-۱۳۷۹ از ۲/۸۲ درصد به ۳/۱۶ نشان دهنده افزایش سهم ارزش افزوده بخش صنعت و معدن استان نسبت به ارزش افزوده بخش صنعت و معدن کشور طی همین دوره می‌باشد.

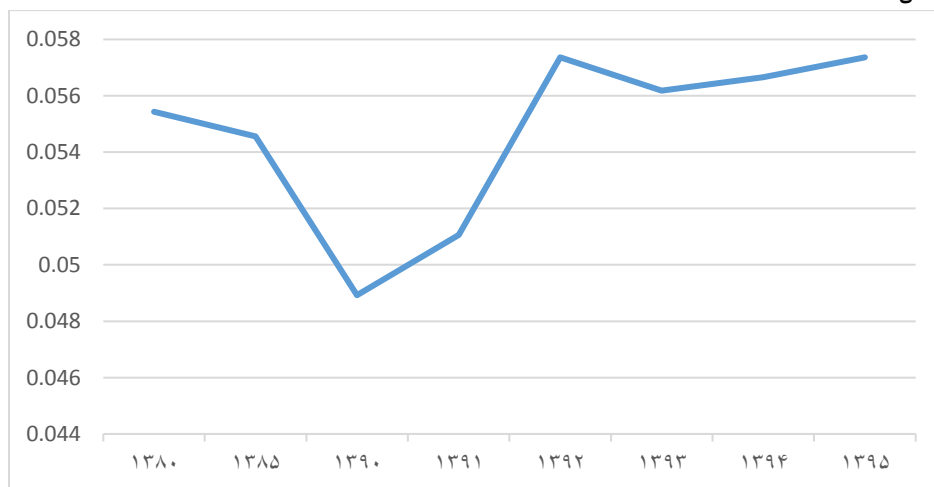
نمودار (۶): نسبت ارزش افزوده بخش صنعت و معدن استان به ارزش افزوده بخش صنعت و معدن کشور

بر اساس آمارهای موجود، تعداد کارگاه‌های دارای کارکن ده نفر و بیشتر در کشور طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۵ از ۱۱ هزار به ۳۱ هزار رسیده است که تقریباً سه برابر شده است، در حالی که تعداد کارگاه‌های استان آذربایجان شرقی از ۶۰۰ به ۱۸۰۰ افزایش یافته که برای استان نیز تعداد کارگاه‌ها سه برابر شده است. نسبت تعداد کارگاه‌های دارای کارکن ده نفر و بیشتر در استان آذربایجان شرقی به تعداد کارگاه‌های کشور نشان دهنده افزایش سهم کارگاه‌های استان نسبت به کارگاه‌های کشور طی سال‌های اخیر (۱۳۹۲-۱۳۹۵) می‌باشد.

نمودار (۱۱): تعداد کارگاه‌های دارای کارکن ده نفر و بیشتر

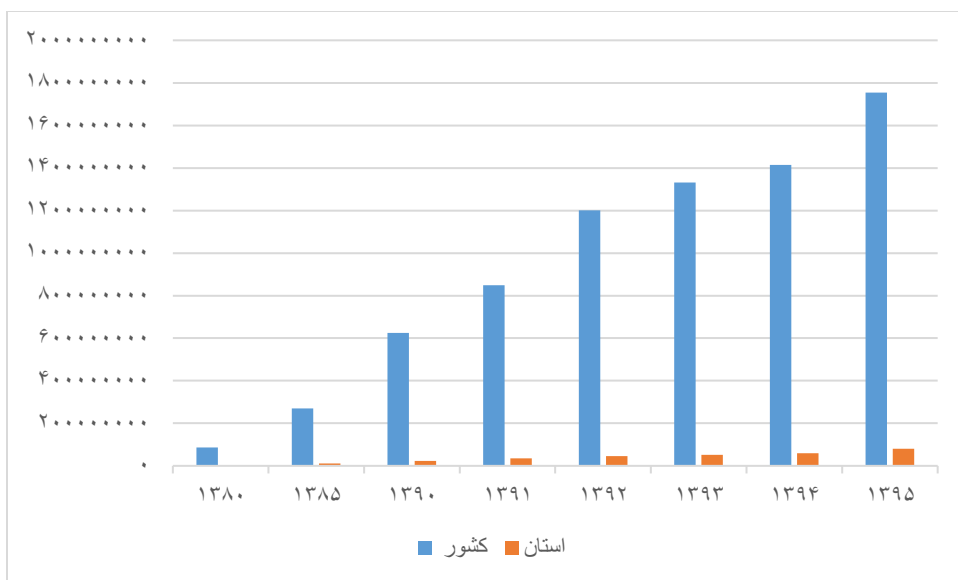
منبع: همان

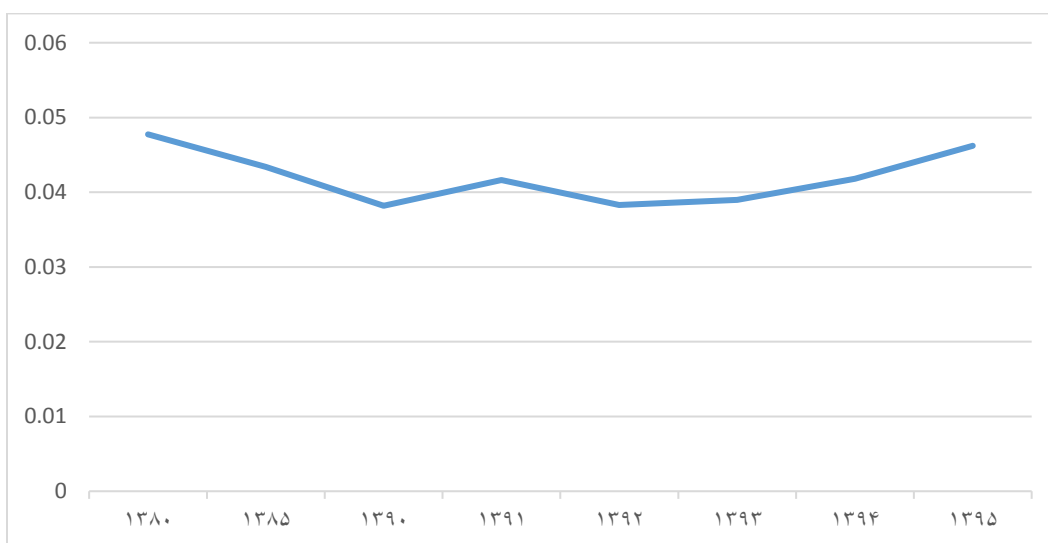
نمودار (۱۲): نسبت تعداد کارگاه‌های دارای کارکن ده نفر و بیشتر استان به کشور

منبع: همان

با توجه به نمودار مربوط به ارزش افزوده فعالیت‌های صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای کارکن ده نفر و بیشتر در استان نسبت به ارزش افزوده کشور از سال ۱۳۹۲-۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده و از $\frac{3}{8}$ به $\frac{4}{6}$ افزایش پیدا کرده است؛ در حالی که در سال‌های قبل از ۱۳۹۲ دارای نوسان بوده است.

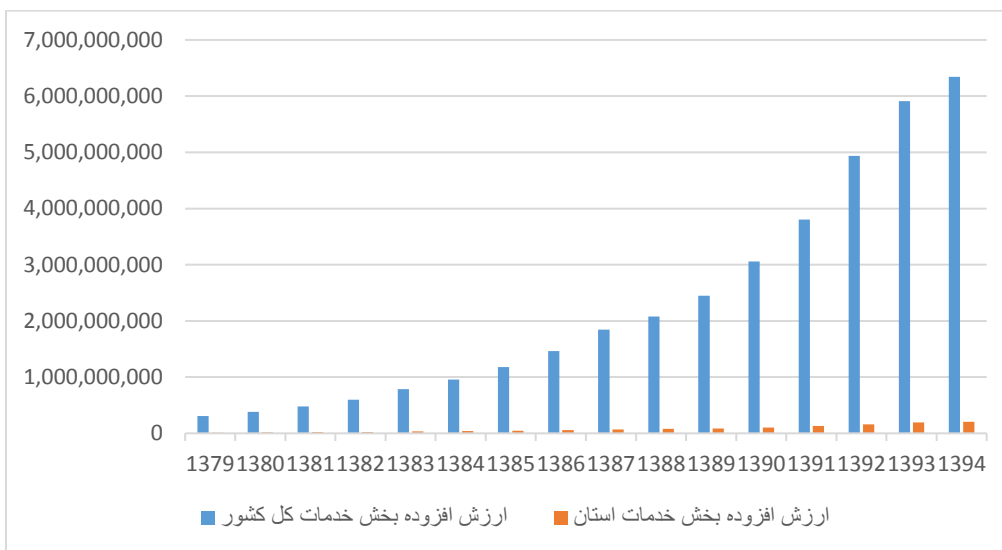
نمودار (۱۳): ارزش افزوده فعالیت‌های صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای کارکن ده نفر و بیشتر (میلیون ریال)
منبع: همان

نمودار (۱۴): نسبت ارزش افزوده فعالیت‌های صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای کارکن ده نفر و بیشتر استان به کشور
منبع: همان

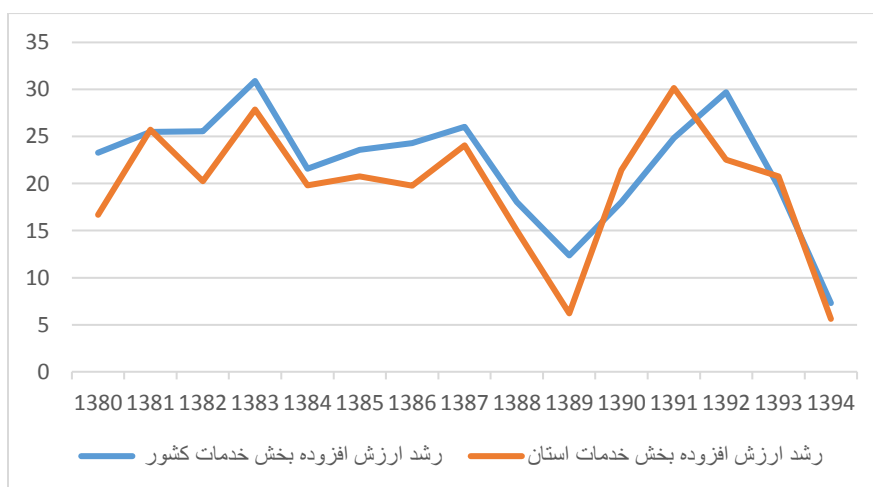
۳-۲-۱ بخش خدمات

ارزش افزوده بخش خدمات کشور به قیمت‌های جاری طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۹۴ روندی صعودی داشته و از ۳۰۸،۶۷۰ به ۶،۳۴۰،۶۳۰ میلیارد ریال افزایش یافته است. در همین دوره ارزش افزوده بخش خدمات استان آذربایجان شرقی به قیمت‌های جاری نیز از ۱۴،۰۲۵ به ۲۰۵،۲۸۶ میلیارد ریال افزایش پیدا کرده است.

نمودار (۱۵): ارزش افزوده بخش خدمات

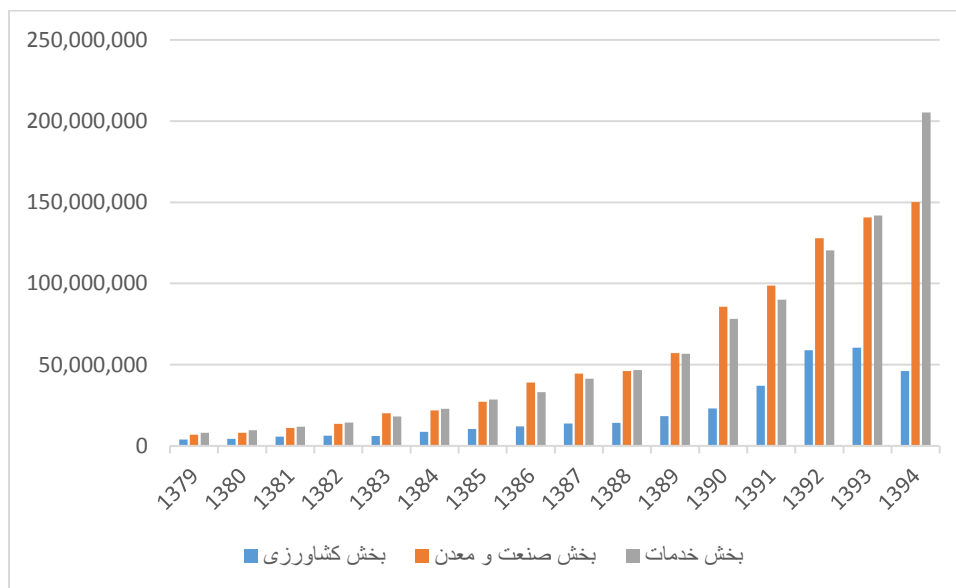
منبع: همان

نمودار (۱۶): نرخ رشد ارزش افزوده بخش خدمات

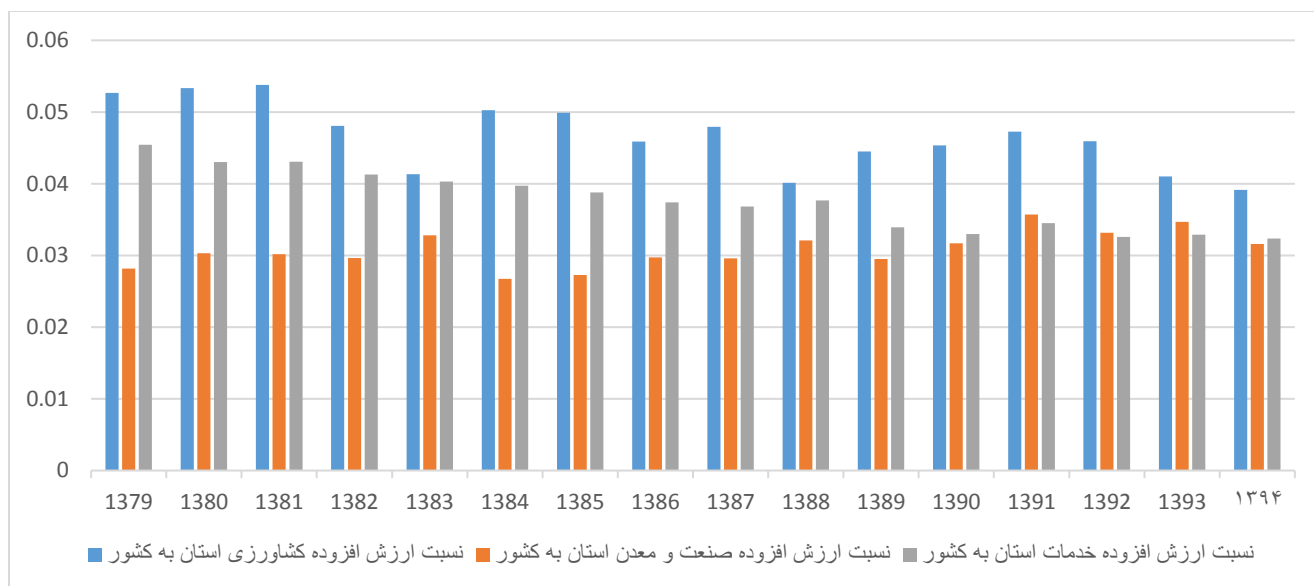
منبع: همان

بررسی نرخ رشد ارزش افزوده بخش خدمات کشور و استان (به قیمت‌های جاری) نشان‌دهنده روند کاهشی نرخ رشد ارزش افزوده در این بخش می‌باشد، که از حدود ۱۶ درصد به ۷ درصد در سطح استانی و از ۲۳ درصد به حدود ۷ درصد در سطح کشوری کاهش یافته است. این امر می‌تواند به دلیل افزایش فعالیت‌های دلالی و شغل‌های کاذب در بخش خدمات باشد که صرفاً تبادل کالا بین افراد بوده و هیچ ارزش افزوده‌ای ایجاد نمی‌کند.

نمودار (۱۷): ارزش افزوده بخش‌های مختلف اقتصادی استان آذربایجان شرقی

منبع: همان

نمودار (۱۸): نسبت ارزش افزوده بخش‌های مختلف اقتصادی استان آذربایجان شرقی به کل کشور

منبع: همان

۲-۲ - جایگاه جمعیت و نیروی انسانی استان آذربایجان شرقی

۲-۱ اندازه و نرخ رشد جمعیت

طبق ارقام سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های گذشته، میزان جمعیت در این استان از حدود ۳۳۲۵۵۴۰ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۳۹۰۹۶۵۲ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. بررسی روند رشد جمعیت حاکی از نرخ رشد (واقعی) کاهنده در این سال‌ها است. همچنین بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، جمعیت این استان ۳۷۲۴۶۲۰ نفر بوده که نرخ رشد جمعیتی کمتری را نسبت به دوره پیشین نشان می‌دهد. در آخرین سرشماری صورت گرفته که در سال ۱۳۹۵ انجام گرفت، جمعیت استان به ۳۹۰۹۶۵۲ نفر رسید که نسبت به سال ۱۳۹۰ تعداد ۱۸۵ هزار نفر افزایش پیدا کرده و به عبارت دیگر متوسط نرخ رشد جمعیت استان طی دوره (۱۳۹۵-۱۳۹۰) به ۰/۹۷ درصد در سال رسیده است. این آمار حاکی از افزایش نسبی در نرخ رشد جمعیت استانی است؛ اما همچنان که در جدول (۳) قابل ملاحظه است، نرخ رشد جمعیت استان از میانگین نرخ رشد جمعیت کشور (۱/۲۴ درصد) پایین‌تر می‌باشد. نگاهی به سهم استان در جمعیت کشور حاکی از روندی نزولی طی دوره (۱۳۹۵-۱۳۷۵) است (جدول ۳). طبیعتاً عواملی چون الگوهای زاد و ولد و موج مهاجرت از جمله عوامل مؤثر در کاهش نرخ رشد جمعیت استان و کاهش سهم جمعیتی آن تلقی می‌شوند.

همانطور که در جدول (۳) دیده می‌شود، در کنار رشد جمعیت تعداد خانوار از افزایش قابل ملاحظه‌ای برخوردار بوده به طوری که تعداد خانوارهای موجود در استان طی دوره (۱۳۷۵-۱۳۹۵) از ۶۹۵۳۸۱ به ۱۲۲۳۰۲۸ رسیده است. بنابراین علاوه بر رشد جمعیت که به طور طبیعی موجب افزایش تعداد خانوار شده است، افزایش قابل توجه خانوارها نسبت به جمعیت موجب کاهش بعد خانوار از ۴/۷۸ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۳/۴۰ نفر در سال ۱۳۹۰ شده و این روند کاهنده تا سال ۱۳۹۵ نیز ادامه داشته و به ۳/۲۰ نفر رسیده است. می‌توان بیان کرد در کنار رشد جمعیت، مهم‌ترین عامل در کاهش بعد خانوار، تشکیل خانوارهای جدید و در واقع هسته‌ای شدن خانوارهای گسترده به دلیل ازدواج اعضای جوان بوده است. پایین بودن بعد خانوار، باعث می‌شود تا خانوارهای ساکن در استان، توانایی بیشتری در تأمین مخارج تغذیه، بهداشت و آموزش فرزندان خود داشته و بیش از پیش به هزینه‌های دولتی در این زمینه‌ها وابسته نشوند. همان‌طور که در جدول (۳) نیز ملاحظه می‌شود، این روند کاهش در بعد خانوار به همراه افزایش در تعداد خانوار همچنان تا سال ۱۳۹۵ ادامه داشته و انتظار بر کاهش هر چه بیشتر آن در سال‌های آتی است.

جدول (۳): جمعیت و متوسط رشد سالانه در استان آذربایجان شرقی و کشور ایران

سال	جمعیت (استان)	متوسط رشد سالانه (درصد)	جمعیت (کشور)	متوسط رشد سالانه (درصد)	سهم استان از کل جمعیت کشور	تعداد خانوار	بعد خانوار استان
۱۳۷۵	۳۳۲۵۵۴۰	۰/۲۸	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱/۵۰	۵/۵۳	۶۹۵۳۸۱	۴/۷۸
۱۳۹۰	۳۷۲۴۶۲۰	۰/۶۶	۷۵۱۴۹۶۶۹	۱/۳۰	۴/۹۶	۱۰۸۶۰۸۳	۳/۴۰
۱۳۹۵	۳۹۰۹۶۵۲	۰/۹۷	۷۹۹۲۶۲۷۰	۱/۲۴	۴/۸۹	۱۲۲۳۰۲۸	۳/۲۰

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

۲-۲- ساختار جمعیت

الف) سن جمعیت

شرایط طبیعی رشد جمعیت به جنبه‌های خاصی منتهی می‌شود که محدود به نرخ رشد جمعیت نیستند بلکه حوزه‌های دیگری را نیز مانند ساختار سنی، هرم جمعیتی و سایر متعیرهای اقتصادی و اجتماعی را تحت پوشش قرار می‌دهد. نگاهی به آمار جمعیت ممکن است تغییرات قابل توجهی را در مورد ساختار سن برای گروه‌های مختلف جمعیتی نشان دهد. طبق اطلاعات مندرج در سالنامه آماری استان آذربایجان شرقی، جمعیت متعلق به گروه سنی بین زیر یک سال تا ۱۴ سال از ۳۶/۸۵ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۲۲/۲۰ درصد در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته که روند نزولی داشته است. این امر ممکن

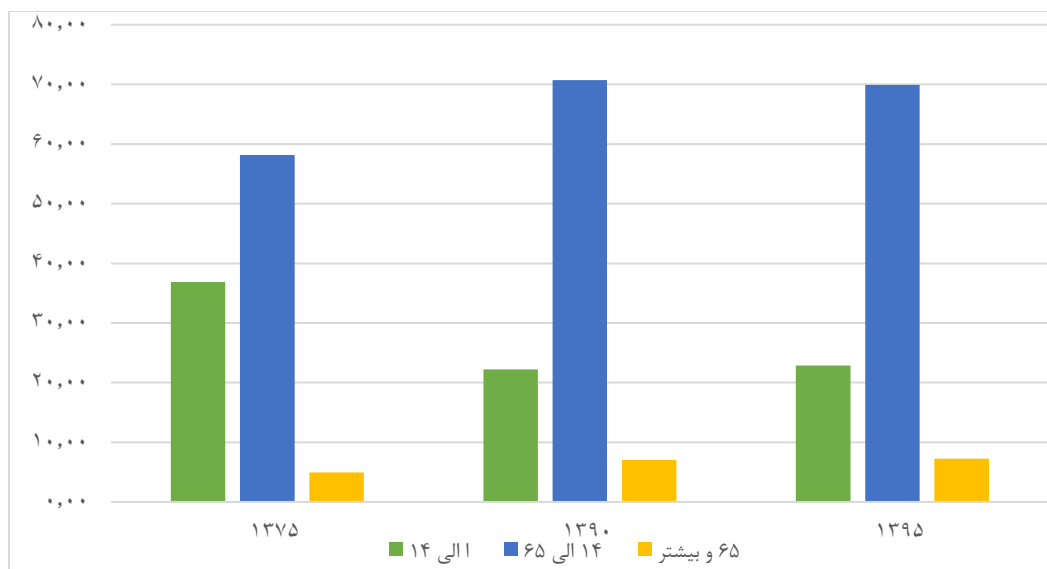
است از کاهش باروری ناشی شده باشد، پس از این دوره، این نرخ تا حدی با نرخ صعودی مواجه بوده به طوری که در سال ۱۳۹۵ به ۲۲/۸۶ درصد رسیده است.

سهم جمعیت در سنین کار (۱۵-۶۴ سال) از سال ۱۳۷۵ که معادل با ۵۸/۱۹ درصد از جمعیت استانی است تا سال ۱۳۹۰ روند افزایشی داشته، و در سال ۱۳۹۰ به ۷۰/۷۳ درصد و در سال ۱۳۹۵ به ۶۹/۸۹ درصد رسید. باید توجه داشت از آنجایی که هرم سنی جمعیت به دلیل افزایش امید به زندگی به طرف جمعیت بزرگسال و دوره سنی ۶۵ ساله و بیشتر حرکت می‌کند رفته رفته سهم جمعیت در سنین کار کاهش پیدا کرده است. طبق جدول (۴) در طول سال‌های سرشماری همواره میزان جمعیت در گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر روندی صعودی داشته و از ۴/۹۵ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۷/۲۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این امر بیانگر انتقال هرم سنی جمعیت استان از جوانی به سال‌خوردگی است. از سویی دیگر نگاهی به وضعیت سهم استان از جمعیت کشور در رده‌های سنی مختلف علاوه بر کاهش سهم استان در تمامی رده‌ها، حاکی از آن است که سهم جمعیت فعال در این استان پایین‌تر از جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر بوده است، که می‌تواند ناشی از رغبت جمعیت فعال استان به مهاجرت ناشی شده باشد.

جدول (۴): سن جمعیت در استان آذربایجان شرقی

نسبت سربراری کشور	نسبت سربراری استان	سهم استان از جمعیت کشور بر مبنای سن			جمعیت بر مبنای سن در استان			
		۶۵ و بیشتر	۱۵ الی ۶۴	۱۰ الی ۱۴	سال	۱۰ الی ۱۴	۱۵ الی ۶۴	۶۵ و بیشتر
۷۸/۱۹	۷۱/۸۴	۶/۲۷	۵/۷۴	۵/۱۷	۱۳۷۵	۳۶/۸۵	۵۸/۱۹	۴/۹۵
۴۱/۱۴	۴۱/۳۷	۶/۰۵	۴/۹۵	۴/۷۱	۱۳۹۰	۲۲/۲۰	۷۰/۷۳	۷/۰۶
۴۳/۰۷	۴۳/۰۸	۵/۸۱	۴/۸۹	۴/۶۶	۱۳۹۵	۲۲/۸۶	۶۹/۸۹	۷/۲۴

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

نمودار (۱۹): ساختار سن جمعیت در استان آذربایجان شرقی

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

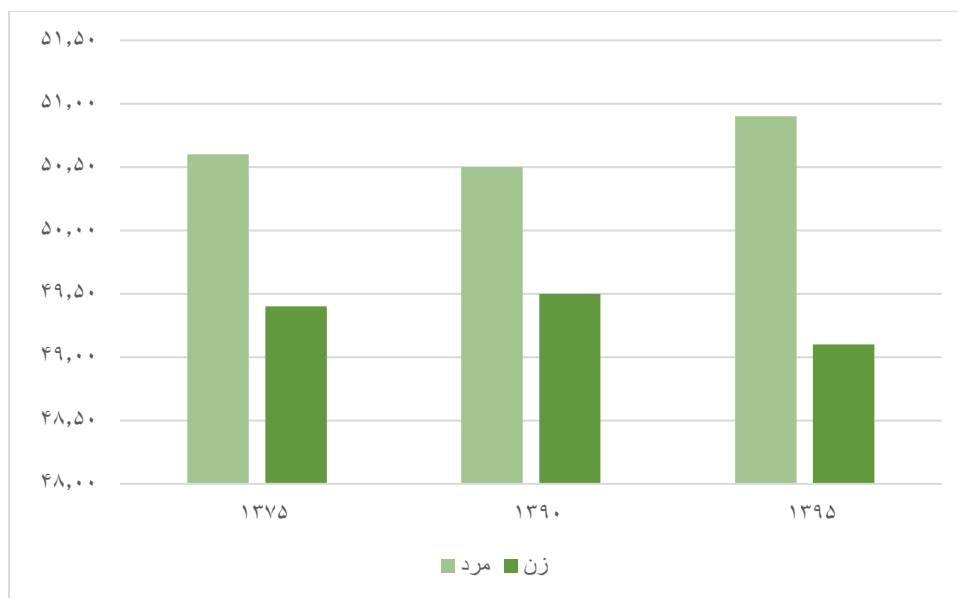
(ب) جنسیت

جمعیت زنان در مقایسه با جمعیت مردان از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵، تقریباً نسبت با ثباتی را داشته و نوساناتی بسیار جزئی را تجربه نموده است. به طوری که نسبت جنسی مردان به زنان از ۱/۰۲ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۱/۰۴ درصد در ۱۳۹۵ افزایش یافته است. علاوه بر این روند سهم استان از جمعیت کل کشور و به تفکیک جمعیتی چه زن و چه مرد روندی رو به افول داشته است. جدول (۵) و نمودار (۲۰) بیانگر روند این تغییرات می‌باشند.

جدول (۵): جمعیت استان آذربایجان شرقی بر مبنای جنسیت

سال	نسبت جنسی جمعیت استان (مردان/زنان)		نسبت جنسی جمعیت کشور (مردان/زنان)	
	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۷۵	۱/۰۲	۵/۵۶	۱/۰۳	۵/۵۱
۱۳۹۰	۱/۰۲	۴/۹۴	۱/۰۲	۴/۹۶
۱۳۹۵	۱/۰۴	۴/۸۷	۱/۰۳	۴/۹۱

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

نمودار (۲۰): جمعیت استان آذربایجان شرقی بر مبنای جنسیت

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

ج) اطلاعات محیطی

آمار و ارقام موجود بر اساس اطلاعات منتشره در سالنامه آماری استان آذربایجان شرقی حاکی از آن است که توزیع جمعیت به تفکیک وضعیت سکونت در مناطق شهری و روستایی در طول سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ بیانگر روندی کاهشی در نسبت روستانشینی و در مقابل روندی افزایشی در نسبت شهرنشینی است. طبق آمار موجود نسبت روستانشینی از ۳۹/۷۲ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۲۸/۱۴ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. همچنین نسبت شهرنشینی از ۶۰/۲۸ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۷۱/۸۵ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است. ملاحظه می‌شود سهم روستانشینان استان از کل کشور نسبت بالاتری را در مقابل جمعیت شهرنشین دارد که می‌تواند از وابستگی ساکنان منطقه به فعالیت‌های کشاورزی نشأت گرفته باشد. روند این تغییرات در جدول (۶) و نمودار (۲۱) قابل ملاحظه است:

جدول (۶): جمعیت استان آذربایجان شرقی بر مبنای وضعیت سکونت

سال	جمعیت بر مبنای وضعیت سکونت در استان		سهم جمعیت استان از کشور بر مبنای وضعیت سکونت	
	ساکن در مناطق روستایی	ساکن در مناطق شهری	ساکن در مناطق روستایی	ساکن در مناطق شهری
۱۳۷۵	۳۹/۷۲	۶۰/۲۸	۵/۷۴	۵/۴۴
۱۳۹۰	۳۰/۷۵	۶۹/۲۵	۵/۳۴	۴/۸۱
۱۳۹۵	۲۸/۱۵	۷۱/۸۵	۵/۳۱	۴/۷۵

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

نمودار (۲۱): جمعیت استان آذربایجان شرقی بر مبنای وضعیت سکونت

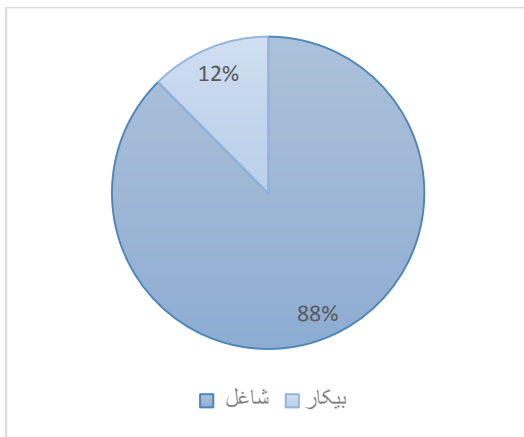
منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)

۳-۲- جمعیت فعال اقتصادی

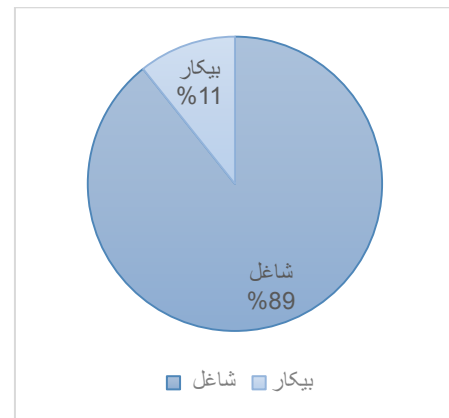
جمعیت فعال اقتصادی (مجموع افرادی که یا کار می‌کنند یا به دنبال کار می‌گردند) متعلق به گروه سنی ۱۵-۶۴ ساله است که بیانگر نیروی انسانی موجود در اقتصاد می‌باشد. این افراد به سبب فعالیت خود ممکن است در دو گروه شاغل یا بیکار^۱ طبقه‌بندی شوند. بر مبنای آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) حدود ۸۹ درصد از نیروی کار فعال در این استان جزو افراد شاغل طبقه‌بندی شده‌اند که درصد مذکور بالاتر از سهم شاغلین در کل کشور است. همچنین طبق آمار سرشماری، نرخ مشارکت اقتصادی (نسبت جمعیت فعال به جمعیت بالقوه فعال) در سال ۱۳۸۰ برابر با ۳۹/۵ درصد از کل جمعیت است. این نرخ در سال ۱۳۹۰ به ۳۹/۸ درصد افزایش پیدا کرده است. آمار موجود نشان می‌دهد که این نرخ همرا با نوساناتی تا سال ۱۳۹۵ به ۴۱/۰۰ درصد رسیده است. در مقایسه با توزیع جنسیتی از گروه‌های فعال اقتصادی، نرخ کلی مشارکت مردان و زنان در سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۶۶/۷۰ و ۱۵/۵۰ درصد است. این امر نشان‌دهنده کم بودن فعالیت‌های اقتصادی زنان است. بنابراین علی‌رغم اینکه ساختار جمعیتی و نسبت مردان و زنان نسبت به کل جمعیت به هم نزدیک می‌باشد، اما همان‌طور که ملاحظه می‌شود تفاوت قابل ملاحظه‌ای در مشارکت اقتصادی مردان و زنان و در نتیجه شکاف

^۱ - افراد شاغل طبق تعریف بخشی از جمعیت فعال اند که در هفته آمارگیری حداقل یک ساعت کار کرده‌اند. افراد بیکار نیز بخشی از جمعیت فعال می‌باشند که در هفته آمارگیری با وجود آمادگی برای انجام کار و جستجوی کار فاقد کار می‌باشند.

جنسیتی بالایی در فعالیت‌های اقتصادی وجود داشته است. موانع گوناگون در فضای کسب و کار برای فعالیت بانوان، نظیر عوامل نهادی، فرهنگی، اقتصادی و حقوقی عمیقاً مشارکت زنان در مقایسه با مردان را تحت تأثیر قرار داده و موجب بروز چنین شکافی شده است. با این وجود همان‌طور که در نمودار (۲۴) قابل ملاحظه است، میزان مشارکت اقتصادی زنان و مردان در استان بالاتر از متوسط سطح کشوری است و این امر بیانگر بهتر بودن بستر فعالیت زنان در استان نسبت به متوسط کل کشور است. این واقعیات در جدول (۷) قابل ملاحظه است:

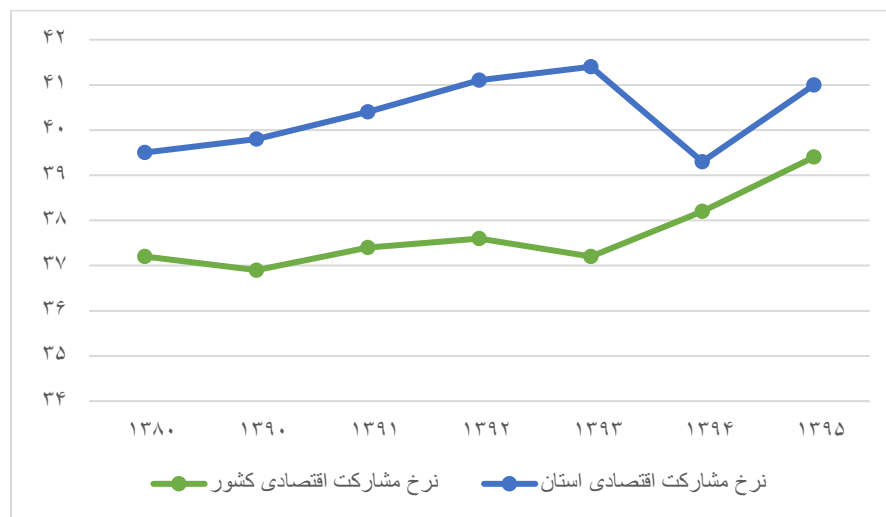

نمودار (۲۳): جمعیت فعال کشور به تفکیک شاغل و بیکار

نمودار (۲۲): جمعیت فعال استان آذربایجان شرقی

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۹۵)

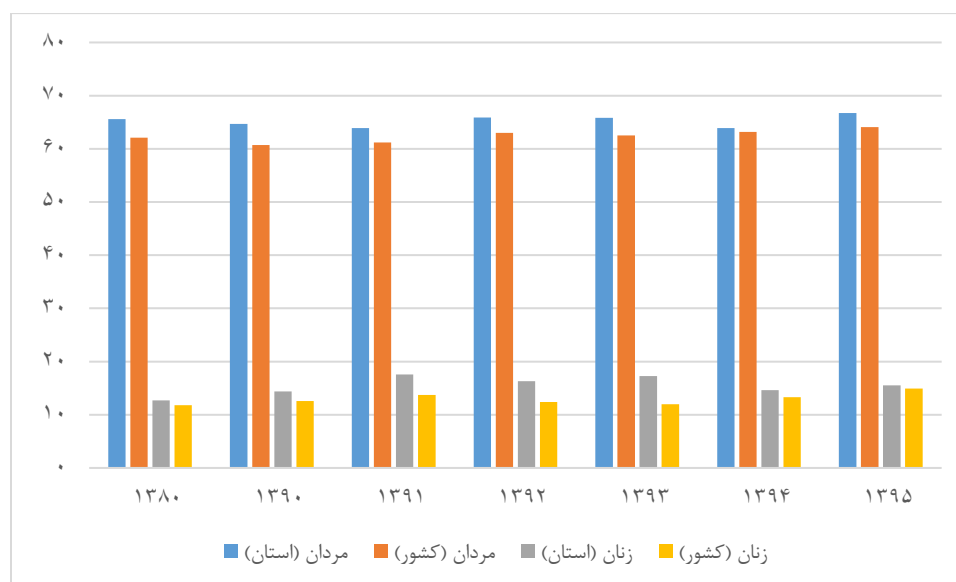
نمودار (۲۴): نرخ مشارکت اقتصادی در استان آذربایجان شرقی و کشور (۱۳۸۰-۱۳۹۵)

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۵)

جدول (۷): نرخ مشارکت اقتصادی به تفکیک جنسیت در استان آذربایجان شرقی

سال	نرخ مشارکت اقتصادی کل	نرخ مشارکت اقتصادی مردان	نرخ مشارکت اقتصادی زنان
۱۳۸۰	۳۹/۵۰	۶۵/۶۰	۱۲/۷۰
۱۳۹۰	۳۹/۸۰	۶۴/۷۰	۱۴/۴۰
۱۳۹۱	۴۰/۴۰	۶۳/۹۰	۱۷/۶۰
۱۳۹۲	۴۱/۱۰	۶۵/۹۰	۱۶/۳۰
۱۳۹۳	۴۱/۴۰	۶۵/۸۰	۱۷/۳۰
۱۳۹۴	۳۹/۳۰	۶۳/۹۰	۱۴/۶۰
۱۳۹۵	۴۱/..	۶۶/۷۰	۱۵/۵۰

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۵)

نمودار (۱۲): نرخ مشارکت اقتصادی به تفکیک جنسیت در استان آذربایجان شرقی و کشور

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۵)

۲-۳-۱ اشتغال و بیکاری

جمعیت در سنین کار نشان‌دهنده پتانسیل اجتماعی و نیروی انسانی موجود در اقتصاد است. امکان دارد بعضی از افراد تحت شرایطی به علت بیکاری داوطلبانه یا اجباری حذف شده و کنار بروند. این وضعیت می‌تواند منجر به افزایش سطح وابستگی (نسبت سرباری بالاتر^۱) در اقتصاد شود که متناسب با نرخ رشد جمعیت در مقایسه با سطوح رشد نیروی انسانی است. همانطور که در بررسی سن جمعیت عنوان شد نسبت جمعیت در رده سنی بین ۱۵ تا ۶۴ سال که بیانگر جمعیت در سنین کار است در طول دوره سرشماری همواره روندی فزاینده داشته و این امر بیانگر کاهش نسبت سرباری در طول

^۱ - مجموع جمعیت در سنین بین ۰ تا ۱۴ ساله و جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر تقسیم بر جمعیت ۱۵ تا ۶۴ سال ضربدر ۱۰۰

این دوره زمانی است. به طوری که نسبت سرباری در سال ۱۳۷۵ برابر با ۷۱/۸۴ درصد بوده که با روندی نزولی در سال ۱۳۹۰ به ۴۱/۳۷ درصد رسیده است. اما باید توجه داشت از آنجایی که هرم سنی جمعیت در دوره‌های آتی به طرف جمعیت دوره سنی ۶۵ سال و بیشتر گرایش دارد در دوره‌های بعدی (به شرط عدم تغییر قابل ملاحظه نرخ مشارکت) شاهد نسبت سرباری بالاتری خواهیم بود، به طوری که در سال ۱۳۹۵، نسبت سرباری هر چند به میزان کمی اما به ۴۳/۰۸ درصد افزایش یافته است. با این وجود، پایین بودن نسبت سرباری تحت تأثیر تغییر ساختار سنی جمعیت به نفع جمعیت سنین کار، تحقق یافته است. این شرایط نه تنها به معنای کاهش سطح وابستگی است، بلکه همچنین به قابلیت دسترسی به نیروی انسانی کافی و البته اضافی برای ورود به بازار کار در شرایط فعلی اشاره دارد. از سوی دیگر این امر بیانگر چالش‌های پیش‌رو از نظر میزان توانایی جامعه در ایجاد شغل جدید برای نیروی کار اضافی آینده با توجه به محدودیت‌های تولیدی، مالی و نهادی و برخی از اختلالات در میزان حجم و توزیع نیروی انسانی از طریق فعالیت اقتصادی و بخشی است. اما بررسی وضع فعالیت و اشتغال در بخش‌های دولتی و خصوصی حاکی از آن است که نرخ اشتغال نیروی انسانی در بخش دولتی از ۲۱/۲۰ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۱۱/۹۰ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش داشته است. اما در مقابل سهم بخش خصوصی همواره بسیار بالاتر بوده و در طول این دوره از ۷۸/۷۹ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۸۸/۱۰ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است (جدول ۸):

جدول (۸): سهم اشتغال در بخش‌های دولتی و خصوصی

سال	بخش دولتی	بخش خصوصی
۱۳۷۵	۲۱/۲۰	۷۸/۷۹
۱۳۹۰	۱۳/۳۰	۸۶/۷۰
۱۳۹۵	۱۱/۹۰	۸۸/۱۰

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۷۵ الی ۱۳۹۵)

از آنجایی که بخش خصوصی به عنوان شریکی کلیدی و مؤثر برای اجرای اهداف توسعه‌ای و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید برای نیروی انسانی جدید طبق ارقام آماری است، توسعه اقتصادی گسترده‌تر مستلزم ایجاد محیطی مناسب برای حمایت و گسترش هر چه بیشتر این بخش می‌باشد.

توزیع نیروی انسانی میان بخش‌های دولتی و خصوصی با تفاوت‌های نه چندان زیادی در رابطه با توزیع کارکنان از طریق فعالیت‌های اقتصادی همراه بوده است. در بخش کشاورزی شامل زراعت، باغداری، دامپروری، شکار، جنگلداری و ماهیگیری

است. صنعت شامل استخراج معدن، ساخت، ساختمان و تأمین آب و برق و گاز است. در نهایت کلیه فعالیت‌های خارج از کشاورزی و صنعت نیز در حوزه بخش خدمات جای می‌گیرد. بر این اساس هر کدام از افراد شاغل که در یکی از سه بخش فوق مشغول به فعالیت باشد در آن بخش طبقه‌بندی می‌شود. بر اساس نتایج آمارگیری از نیروی کار کل کشور در سال ۱۳۹۰، ۱۹ درصد از شاغلین استان در بخش کشاورزی، ۴۲/۶۰ درصد در بخش صنعت و ۳۹/۴۰ درصد در بخش خدمات مشغول به کار بوده‌اند. این نسبت‌ها در سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۲۰/۱۰، ۳۹/۷۰ و ۴۰/۱۰ درصد بوده است. بنابراین همان‌طور که ملاحظه می‌شود طی این دوره (۱۳۸۰-۱۳۹۵) از سهم بخش کشاورزی کاسته و بر سهم شاغلین در بخش‌های خدمات و صنعت افزوده شده است. جدول (۹) نرخ توزیع نیروی انسانی را بر حسب بخش‌های مختلف تعریف می‌کند:

جدول (۹): سهم اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی استان آذربایجان شرقی

سال	خدمات	صنعت	کشاورزی
۱۳۸۰	۳۳/۷۰	۳۷/۳۱	۲۹/۰۱
۱۳۹۰	۳۹/۴۰	۴۲/۶۰	۱۹/۰۰
۱۳۹۱	۳۶/۷۰	۴۱/۴۰	۲۱/۸۰
۱۳۹۲	۳۸/۷۰	۴۰/۸۰	۲۰/۵۰
۱۳۹۳	۳۹/۲۰	۳۸/۸۰	۲۲/۰۰
۱۳۹۴	۳۹/۴۰	۳۸/۴۰	۲۲/۲۰
۱۳۹۵	۴۰/۱۰	۳۹/۷۰	۲۰/۱۰

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۵)

گسترش شهرنشینی ماهیت گرایش‌های اشتغال را تحت تأثیر قرار داده و همان‌طور که در جدول (۹) ملاحظه می‌شود کشاورزی کمترین سهم و روندی نزولی را در دوره مورد بررسی داشته که اثرات آن به صورت منفی بر ساختار اشتغال منعکس شده است. هر چند که در دوره‌های اخیر شاهد گسترش فعالیت و اشتغال در بخش کشاورزی هستیم اما همچنان این بخش کمترین سهم را در ترکیب اشتغال دارا می‌باشد. طبق برنامه‌ریزی‌های به عمل آمده در برنامه ششم توسعه کشور، پیش‌بینی شده که تولیدات کشاورزی به میزان هشت درصد در طول اجرای برنامه افزایش یابد، در کنار بهبود در بهره‌وری اقتصادی این بخش، مستلزم سرمایه‌گذاری و اشتغال در آن است.

همواره مسئله بیکاری و گرایش‌ها و علل گوناگون آن به سبب اثرگذاری بالا در فرایند توسعه مورد توجه بوده است. نرخ بیکاری عبارت است از نسبت جمعیت بیکار به جمعیت فعال ضربدر ۱۰۰. نرخ بیکاری استان آذربایجان شرقی بین سال‌های

۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵ از ۶/۷ درصد تا ۱۰/۸ درصد افزایش یافته است، به طوری که ۲۴/۳ درصد از این بیکاران مربوط به دوره سنی ۱۵ تا ۲۹ ساله است. مقایسه آماری روند بیکاری با کل کشور نیز حاکی از پایین تر بودن درصد بیکاری کل در اکثر دوره‌ها نسبت به کل کشور است. در این دوره (۱۳۸۰-۱۳۹۵)، به ویژه از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۴ شاهد روندی نزولی در نرخ رشد بیکاری بوده‌ایم، (جدول ۱۰)، اما این آمار با توجه به نرخ بالای مهاجرت نیروی کار نسبت به استان‌های دیگر و با توجه به مزیت بالای سرمایه‌گذاری و ظرفیت‌های موجود استان آذربایجان شرقی در عرصه‌هایی چون جغرافیای طبیعی، فعالیت‌های تولیدی، زیرساخت‌ها، خدمات و بازرگانی و صنعت گردشگری در این استان خوشحال کننده به نظر نمی‌رسد.

جدول (۱۰): نرخ بیکاری استان آذربایجان شرقی

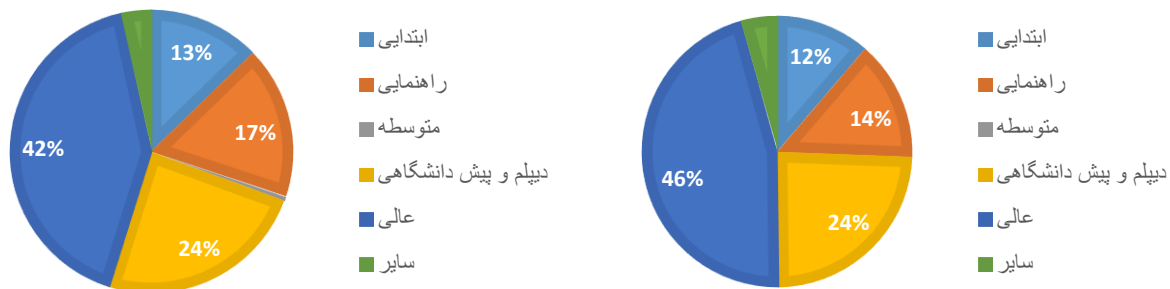
نرخ بیکاری کشور			نرخ بیکاری استان			سال
نرخ بیکاری ۱۵- ساله	نرخ بیکاری ۲۴ ساله	کل	نرخ بیکاری ۱۵- ساله	نرخ بیکاری ۲۴ ساله	کل	
۲۷/۴	۳۳/۶	۱۴/۲	...	۱۵/۱	۶/۷	۱۳۸۰
۲۴	۲۶/۵	۱۲/۳	۱۶/۹	۱۸/۱	۸/۸	۱۳۹۰
۲۴/۴۰	۲۶/۸	۱۲/۱	۲۲/۷	۲۳/۴	۱۲/۴	۱۳۹۱
۲۱/۲	۲۴/۰	۱۰/۴	۲۱/۷	۲۳/۳	۹/۶	۱۳۹۲
۲۱/۹	۲۵/۲	۱۰/۶	۱۶	۱۶/۵	۷/۸	۱۳۹۳
۲۳/۳	۲۶/۱	۱۱	۱۷/۹	۱۷/۳	۷/۳	۱۳۹۴
۲۵/۹	۲۹/۲	۱۲/۴	۲۴/۳	۲۳/۸	۱۰/۸	۱۳۹۵

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۵)

در زمینه نرخ بیکاری یکی از معضلات پیش‌روی استان و کشور افزایش جمعیت دانش‌آموختگان بیکار است. به طوری که طبق آمار سال ۱۳۹۵ نزدیک به ۴۶ درصد جمعیت بیکار استان دارای تحصیلات عالی هستند که این آمار حتی بالاتر از درصد کل کشور (۴۲ درصد) است. با توجه به خیل عظیم دانشجویانی که در آینده نه چندان دور دانش‌آموخته خواهند شد طبیعتاً بر تعداد جمعیت بیکار با تحصیلات عالی افزوده خواهد شد.

در سال‌های اخیر آماری در خصوص تعداد بیکاران دانش‌آموخته آذربایجان شرقی ارائه نشده است، اما باید توجه داشت این استان پرچمدار توسعه و تولید علم و دانش می‌باشد، به طوری که به عنوان یکی از قطب‌های مهم علمی کشور مطرح بوده و ظرفیت‌های عمده‌ای را در این زمینه دارا است، که از جمله می‌توان به ایجاد منطقه ویژه علم و فناوری ربع رشیدی در تبریز، وجود بیش از صد مرکز آموزش عالی و دانشگاهی، بیش از ۲۰۰ مرکز پژوهشی، نزدیک به چهار هزار نفر هیأت علمی

و ۲۲۰ هزار دانشجوی، یک پارک علم و فناوری، ۱۰ مرکز رشد، بیش از ۲۵۰ شرکت دانش‌بنیان و ... اشاره نمود. اما با توجه به ظرفیت‌هایی که بدان اشاره شد، قاعدتاً سهم تعداد دانش‌آموختگان دانشگاهی بیکار این استان همچون سایر استان‌های کشورمان بیشتر از سایر گروه‌ها بوده و در واقع تحصیل‌کردگان دانشگاهی، غایب بزرگ دنیای بازار کار هستند. به اعتقاد متخصصان و کارشناسان بازار کار، مهم‌ترین مسائلی که باعث شده تا امروز جمعیت بیکار دانش‌آموخته کشور به مرز بحران برسد، می‌توان از جمله به ناتوانی افراد در انجام ابتدایی‌ترین امور مربوط به دنیای بازار کار، بی‌ارتباطی تحصیلات دانشگاهی و نیازهای بازار و به خصوص جذب دانشجوی و توسعه رشته‌های دانشگاهی بدون توجه به نیاز بازار کار کشور اشاره نمود.

نمودار (۱۴): توزیع نسبی بیکاران در کشور بر حسب سواد

نمودار (۱۳): توزیع نسبی بیکاران در استان بر حسب سواد
منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۹۵)

۲-۴ مهاجرت

طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، تعداد مهاجران وارد شده به استان طی ۵ سال گذشته در مجموع ۱۵۴،۲۷۸ نفر بوده که از این تعداد ۶۷/۴ درصد مربوط به مهاجرت‌های داخل استان، ۳۱/۷ درصد از سایر استان‌ها، ۰/۴ درصد از خارج از کشور و ۰/۵ درصد نامشخص می‌باشد. مجموع مهاجران خارج شده از استان طی ۵ سال گذشته به مقصد سایر استان‌های کشور ۶۷،۹۶۸ نفر و مهاجران وارد شده به استان از سایر استان‌های کشور در همین زمان ۴۸،۹۰۸ نفر بوده است. به این ترتیب نسبت مهاجران ورودی به خروجی استان به مبداء و مقصد دیگر استان‌های کشور ۷۲ درصد می‌باشد.

بیشترین تعداد مهاجران ورودی به استان از سایر استان‌ها مربوط به بازه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال با ۱۶/۶ درصد، ۲۵ تا ۲۹ سال ۱۴/۳ درصد، ۳۰ تا ۳۴ سال ۱۳/۱ درصد است. البته در بازه سنی ۲۰ تا ۳۴ سال بیشتر جوانان اشتغال به تحصیلات دانشگاهی یا حوزوی و خدمت سربازی دارند، بنابراین احتمال دارد، بیشتر مهاجران وارد شده به استان جزو این دو دسته باشند. چنانچه بررسی طول مدت زمان مهاجرت به استان نیز نشان می‌دهد، بیش از ۲۶ درصد مهاجران ورودی ۲۰ تا ۳۴ سال در کمتر از یک سال گذشته و ۱۶/۶ درصد از ایشان در یک سال گذشته به استان وارد شده‌اند.

تعداد مهاجران ۲۰ تا ۳۴ ساله وارد شده از سایر استان‌ها به استان نیز طی ۵ سال گذشته ۲۱،۵۴۶ نفر یعنی ۴۴/۱ درصد کل مهاجران وارد شده از سایر استان‌ها و مهاجران خروجی استان به سایر استان‌ها در همین بازه سنی و زمانی ۳۵،۶۷۷ نفر یعنی ۵۲/۵ درصد می‌باشد. یعنی به ازای هر ۱۰۰ نفر جوان خارج شده از استان تنها ۶۰ نفر جوان از سایر استان‌ها وارد شده‌اند که مدت اقامت بیشتر ایشان نیز در آذربایجان شرقی بسیار کوتاه بوده است.

در مورد مهاجرت‌های داخل استانی نیز گسترش کالبدی شهرهای بزرگی چون تبریز و تشدید ازدحام جمعیت و نیروی کار در این شهرها، گسترش سریع حاشیه‌نشینی و شکل‌گیری کانون‌های جدید استقرار جمعیت در اراضی حاشیه‌ای آن و ناپایداری شغلی و درآمدی، هنجار شکنی و بزهکاری بین حاشیه‌نشینان را موجب می‌گردد که به تنش‌ها و تعارضات اجتماعی در شهرهای بزرگ دامن زده و هزینه‌های اجتماعی و امنیتی فراوانی به استان تحمیل می‌نماید.

۳- بررسی عوامل داخلی و خارجی مؤثر در روند توسعه اقتصادی استان آذربایجان شرقی

۳-۱ عوامل داخلی (نقاط ضعف و قوت)

نقاط قوت:

- کاهش بعد خانوار (کاهش هزینه‌های بهداشت، تغذیه، آموزش فرزندان و ... به ازای هر خانوار)
- پایین بودن نسبت سرباری در شرایط فعلی
- نسبت بالای جمعیت فعال و قابلیت دسترسی به نیروی کار بیشتر
- افزایش تعداد خانوار (افزایش تقاضای مسکن، املاک و مستغلات و ...)

نقاط ضعف:

- مهاجر فرستی استان به ویژه مهاجرت نیروهای توسعه

- کاهش نسبت روستانشینی و افزایش مهاجرت به شهرها
- بالا بودن نرخ مهاجرت از استان
- مشارکت اقتصادی پایین زنان و وجود شکاف جنسیتی بالا در فعالیتهای اقتصادی
- نرخ بیکاری بالا با توجه به مزیت بالای سرمایه‌گذاری و ظرفیتهای موجود استان در عرصه‌هایی چون فعالیتهای تولیدی، زیرساخت‌ها، خدمات و بازرگانی، صنعت گردشگری و کشاورزی

۳-۲ عوامل خارجی

فرصت‌ها:

- افزایش تعداد جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر
- بالا بودن سهم اشتغال در بخش خصوصی
- تقاضای بالای مسکن، املاک و مستغلات
- کاهش هزینه‌های بهداشت، تغذیه، آموزش فرزندان و ... به ازای هر خانوار به سبب کاهش بعد خانوار

تهدیدها:

- نیاز به هزینه بیشتر برای جمعیت در حال افزایش ۶۵ ساله و بالاتر
- توسعه رشته‌های دانشگاهی بدون توجه به نیازهای بازار کار
- ضعیف‌تر شدن عملکرد نیروی کار (به ویژه روستایی) با توجه به اختصاص یارانه به خانوار
- جرم و جنایات بیشتر در نتیجه بالا بودن نرخ بیکاری
- جمعیت بالای دانش‌آموختگان بیکار
- پایین بودن سهم بخش کشاورزی از اشتغال با توجه به پتانسیل‌های موجود در جغرافیای طبیعی و فعالیتهای تولیدی

۳-۳ تحلیل SWOT

<p>نقاط ضعف (W)</p> <p>۱- کاهش نسبی در نرخ رشد جمعیت</p> <p>۲- کاهش نسبت روستانشینی و افزایش مهاجرت به شهرها</p> <p>۳- بالا بودن نرخ مهاجرت از استان</p> <p>۴- پایین بودن مشارکت اقتصادی زنان و وجود شکاف جنسیتی بالا در فعالیت‌های اقتصادی</p> <p>۵- نرخ بیکاری بالا</p> <p>۶- کاهش نرخ باروری</p>	<p>نقاط قوت (S)</p> <p>۱- افزایش تعداد خانوار</p> <p>۲- کاهش بعد خانوار</p> <p>۳- پایین بودن نسبت سرباری در شرایط فعلی</p> <p>۴- نسبت بالای جمعیت فعال</p>	
<p>استراتژی‌های WO:</p> <p>(۴) گسترش آموزش‌های فنی و حرفه‌ای در راستای افزایش خود اشتغالی (W2, W3, W5, O3)</p> <p>(۵) سرمایه‌گذاری بیشتر در منطقه، ایجاد عناصر جاذبه و تعدیل مهاجرت نیروی انسانی (W2, W3, O3)</p>	<p>استراتژی‌ها SO:</p> <p>(۱) حمایت همه‌جانبه و مخصوصاً مالی دولت از بخش خصوصی (تأمین مالی و گسترش یارانه‌های دولتی) در راستای از بین بردن موانع متعدد سرمایه‌گذاری در جهت تقویت این بخش (S4, O3)</p> <p>(۲) فراهم نمودن تسهیلات لازم در تأمین مسکن جوانان (S1, S4, O4)</p> <p>(۳) ایجاد تنوع در خدمات آموزشی و بهداشتی، گردشگری و ... (S1, S2, S3, O1, O2)</p>	<p>فرصت‌ها (O)</p> <p>۱- افزایش تعداد جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر</p> <p>۲- کاهش هزینه‌های بهداشت، تغذیه، آموزش فرزندان و ... به ازای هر خانوار</p> <p>۳- سهم بالای بخش خصوصی در اشتغال</p> <p>۴- تقاضای بالای مسکن، املاک و مستغلات با توجه به جوان بودن جمعیت</p>
<p>استراتژی‌های WT:</p> <p>(۸) امتیاز و تسهیلات دولت به خانواده‌های پر اولاد (W1, T1)</p> <p>(۹) افزایش سرمایه‌گذاری‌های نوین در بخش کشاورزی و در راستای بهبود بهره‌وری اقتصادی این بخش با توجه به پتانسیل موجود در زمینه جغرافیای طبیعی و منابع انسانی در دسترس (W2, w3, W5, T6, T4)</p> <p>(۱۰) رفع موانع گوناگونی در فضای کسب و کار برای فعالیت بانوان، نظیر عوامل نهادی، فرهنگی، اقتصادی و حقوقی در جهت کاهش شکاف جنسیتی موجود (W4, W5, T2, T5)</p> <p>(۱۱) اختصاص یارانه به بخش تولیدی (W5, T3)</p>	<p>استراتژی‌های ST:</p> <p>(۶) جهت‌دهی تحصیلات دانشگاهی متناسب با نیاز و تقاضای بازار (S4, T2, T4, T5, T6)</p> <p>(۷) اتخاذ برنامه‌های آموزشی و توانبخشی در جهت از بین بردن شکاف مهارتی نیروی انسانی (S4, T2, T4, T5, T6)</p>	<p>تهدیدات (T)</p> <p>۱- نیاز به هزینه بیشتر برای جمعیت در حال افزایش ۶۵ ساله و بالاتر</p> <p>۲- توسعه رشته‌های دانشگاهی بدون توجه به نیازهای بازار کار</p> <p>۳- ضعیف‌تر شدن عملکرد نیروی کار (به ویژه روستایی) با توجه به اختصاص یارانه به خانوار</p> <p>۴- جرم و جنایات بیشتر در نتیجه بالا بودن نرخ بیکاری</p> <p>۵- جمعیت بالای فارغ التحصیلان بیکار</p> <p>۶- پایین بودن سهم بخش کشاورزی از اشتغال</p>

۴- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر به تدریج جایگاه این استان در اقتصاد کشور کم‌رنگ‌تر شده به طوری که بسیاری از شاخص‌های اقتصادی روند نزولی دارد. تولید ناخالص داخلی سرانه استان همواره حول و حوش ۷۵ درصد سرانه مذکور برای کل کشور بوده است.

۱- سهم استان از تولید ناخالص داخلی کشور که در سال ۱۳۷۹، برابر ۳/۹۶ درصد بوده در سال ۱۳۹۴ به ۳/۵۹ درصد کاهش یافته است. تولید ناخالص داخلی سرانه استان تهران (بدون نفت) حدود ۱/۶ برابر متوسط کشوری و ۲/۱۳ برابر استان آذربایجان شرقی می‌باشد.

۲- نگاهی به سهم استان در جمعیت کشور حاکی از روندی نزولی طی دوره (۱۳۷۵-۱۳۹۵) است به طوری که سهم جمعیتی استان از ۵/۵۳ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۴/۸۹ درصد در سال ۱۳۹۵ تقلیل یافته که به وضوح مهاجر فرست بودن استان را نشان می‌دهد. موج مهاجرت بالاخص در میان جوانان استان چشمگیر بوده به طوری که به ازای هر ۱۰۰ نفر جوان خارج شده از استان تنها ۶۰ نفر جوان از سایر استان‌ها به آذربایجان شرقی وارد شده‌اند. این شرایط خود زائیده افول اقتصاد استان و افزایش شکاف درآمدی آن با سایر استان‌ها و حتی متوسط کشور می‌باشد.

۳- بررسی تفاوت سرانه درآمدی استان و کشور نشان می‌دهد، پایین‌تر بودن این شاخص در استان نسبت به کشور مقطعی و مربوط به یک دوره خاص نیست که بتوان آن را به منش‌های اقتصادی و یا حتی سیاسی به خصوصی نسبت داد. بلکه با در نظر گرفتن مهاجر فرست بودن استان این شکاف مستمر و روبه افزایش می‌تواند حاکی از عدم توجه شایسته به تاریخ و جایگاه و شأن استان آذربایجان شرقی باشد.

۴- اقتصاد استان آذربایجان شرقی از دیرباز بر صنعت و تجارت متکی بوده، که هر دو عمدتاً در اختیار بخش خصوصی بوده و هم این بخش است که باید سد محکمی در مقابل تحریم‌ها و رکود اقتصادی ایفای نقش کند. اما سال‌ها عدم توجه شایسته در سطح کشور و مسامحه مدیران استانی، پیکر بخش خصوصی استان را بسیار نحیف کرده است.

۵- بررسی سهم اشتغال کارکنان مستقل (یعنی کسانی که به تنهایی کار می‌کنند) نشان می‌دهد سهم کارکنان مستقل از کل شاغلان در کشور ۳۶ درصد و در آذربایجان شرقی ۴۴ درصد است که معنی آن انزوا طلبی بیشتر آذربایجانی‌ها را می‌نماید.

۶- برخورداری از تاریخ پرشکوه و افتخارآمیز، و تجربه‌ی رهبری جریان مدرنیته در تاریخ معاصر ایران و داشتن ظرفیت‌های فراوان طبیعی و راهبردی جغرافیایی استان، کاری و منضبط بودن آذربایجانی‌ها و داشتن روحیه‌ی ایران وطنی در مردم، وجود نیروهای تحصیل‌کرده شایسته‌ی دانشگاهی را می‌توان مهم‌ترین مزیت‌های آذربایجان شرقی در توسعه به شمار آورد و چنانچه بستر فعالیت‌های کسب و کار مناسب باشد و تصمیم‌گیرندگان ملی به جبران تصمیمات گذشته‌ی خود اقدام کنند نه فقط آذربایجان شرقی می‌تواند در مسیر توسعه گام‌های مؤثرتری بردارد بلکه با غلبه بر ناکارمدی‌ها و ناکامی‌های گذشته قادر خواهد بود نقش خود در توسعه‌ی منطقه‌ای و ملی بهتر ایفا نماید.

منابع:

- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان آذربایجان شرقی و کشوری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۶)
- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)
- مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۵)
- مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری نیروی کار (۱۳۹۰، ۱۳۹۵)

جدول (۱): تولید ناخالص داخلی (با احتساب ارزش افزوده نفت) در کشور و استان و سهم استان به قیمت جاری و ثابت^۱ - میلیارد ریال

سهم استان از کشور	به قیمت ثابت ۱۳۹۰=۱۰۰		به قیمت جاری		سال
	استان	کشور	استان	کشور	
۳/۹۶	۷۵.۵۶۲	۱.۹۱۰.۳۲۳	۲۴.۹۲۱	۶۳۰.۰۳۹	۱۳۷۹
۳/۹۶	۸۸.۰۱۸	۲.۲۲۵.۲۶۴	۲۹.۰۲۹	۷۳۳.۹۰۹	۱۳۸۰
۳/۹۳	۱۱۳.۸۲۱	۲.۸۹۳.۳۲۴	۳۷.۵۳۹	۹۵۴.۲۴۰	۱۳۸۱
۳/۷۶	۱۳۵.۴۲۷	۳.۶۰۶.۰۰۳	۴۴.۶۶۵	۱.۱۸۹.۲۸۷	۱۳۸۲
۳/۷۵	۱۷۶.۵۸۵	۴.۷۱۴.۲۹۹	۵۸.۲۳۹	۱.۵۵۴.۸۱۱	۱۳۸۳
۳/۵۲	۱۷۲.۲۳۱	۴.۸۹۸.۰۶۸	۶۸.۲۵۸	۱.۹۴۱.۱۸۸	۱۳۸۴
۳/۴۹	۱۸۳.۳۲۱	۵.۲۴۶.۹۰۷	۸۳.۲۴۸	۲.۳۸۲.۶۷۵	۱۳۸۵
۳/۴۹	۱۹۲.۲۱۹	۵.۵۰۳.۷۲۶	۱۰۷.۳۱۲	۳.۰۷۲.۶۱۵	۱۳۸۶
۳/۴۸	۱۹۰.۶۷۱	۵.۴۸۲.۴۵۴	۱۲۷.۱۲۲	۳.۶۵۵.۱۹۵	۱۳۸۷
۳/۵۹	۲۰۰.۵۷۵	۵.۵۸۴.۱۸۵	۱۳۹.۸۷۴	۳.۸۹۴.۲۲۴	۱۳۸۸
۳/۳۲	۱۹۹.۳۹۹	۶.۰۰۸.۷۸۸	۱۶۱.۱۴۰	۴.۸۵۵.۸۶۲	۱۳۸۹
۲/۸۱	۱۸۸.۱۰۹	۶.۶۸۹.۷۳۳	۱۸۸.۱۰۹	۶.۶۸۹.۷۳۳	۱۳۹۰
۲/۹۷	۲۱۸.۲۸۲	۷.۳۴۹.۸۰۴	۲۷۰.۷۰۵	۹.۱۱۴.۹۴۱	۱۳۹۱
۳/۱۰	۲۲۵.۰۶۹	۷.۲۶۸.۲۲۴	۳۷۸.۳۹۸	۱۲.۲۱۹.۷۳۷	۱۳۹۲
۳/۱۷	۲۱۸.۷۱۷	۶.۹۰۸.۰۳۱	۴۰۷.۵۷۲	۱۲.۸۷۲.۹۱۶	۱۳۹۳
۳/۲۸	۲۱۵.۷۸۳	۶.۵۷۹.۹۷۳	۴۰۳.۸۳۲	۱۲.۳۱۴.۲۲۰	۱۳۹۴

منبع: حساب‌های منطقه‌ای، مرکز آمار ایران

^۱ . به منظور محاسبه تولید ناخالص داخلی استانی از شاخص ضمنی قیمت کل کشور استفاده شده است

جدول (۲): تولید ناخالص داخلی سرانه با نفت کشور و استان و سهم استان به قیمت جاری و ثابت - هزارریال

نسبت استان به کشور (به قیمت جاری)	به قیمت ثابت ۱۳۹۰=۱۰۰		به قیمت جاری		سال
	استان	کشور	استان	کشور	
۷۳/۹۳	۲۱.۹۹۲	۲۹.۷۴۸	۷.۲۵۳	۹.۸۱۱	۱۳۷۹
۷۴/۵۳	۲۵.۳۹۷	۳۴.۰۷۷	۸.۳۷۶	۱۱.۲۳۹	۱۳۸۰
۷۴/۷۱	۳۲.۶۰۴	۴۳.۶۴۱	۱۰.۷۵۳	۱۴.۲۹۳	۱۳۸۱
۷۱/۸۷	۳۸.۵۰۱	۵۳.۵۷۱	۱۲.۶۹۸	۱۷.۶۶۸	۱۳۸۲
۷۲/۲۳	۴۹.۸۲۰	۶۸.۹۸۰	۱۶.۴۳۱	۲۲.۷۵۰	۱۳۸۳
۶۸/۳۰	۴۸.۲۱۱	۷۰.۵۸۷	۱۹.۱۰۷	۲۷.۹۷۵	۱۳۸۴
۶۸/۳۵	۵۰.۸۷۳	۷۴.۴۲۹	۲۳.۱۰۲	۳۳.۷۹۹	۱۳۸۵
۶۸/۹۴	۵۳.۰۴۰	۷۶.۹۴۰	۲۹.۶۱۱	۴۲.۹۵۴	۱۳۸۶
۶۹/۲۴	۵۲.۲۳۷	۷۵.۵۳۲	۳۴.۸۷۰	۵۰.۳۵۸	۱۳۸۷
۷۲/۱۲	۵۴.۵۸۸	۷۵.۸۲۰	۳۸.۱۳۴	۵۲.۸۷۴	۱۳۸۸
۶۹/۷۴	۵۳.۹۰۴	۷۸.۶۸۶	۴۴.۳۴۴	۶۳.۵۸۸	۱۳۸۹
۵۶/۷۳	۵۷.۰۸۷	۸۹.۰۱۹	۵۰.۵۰۴	۸۹.۰۱۹	۱۳۹۰
۶۰/۰۷	۵۸.۰۳۸	۹۶.۶۱۲	۷۱.۹۷۷	۱۱۹.۸۱۵	۱۳۹۱
۶۲/۸۱	۵۵.۱۱۶	۹۴.۳۷۴	۹۹.۶۵۷	۱۵۸.۶۶۷	۱۳۹۲
۶۴/۳۹	۵۶.۰۶۷	۸۸.۵۹۹	۱۰۶.۳۰۵	۱۶۵.۱۰۱	۱۳۹۳
۶۶/۸۶	۵۵.۷۲۹	۸۳.۳۵۳	۱۰۴.۲۹۶	۱۵۵.۹۹۳	۱۳۹۴

منبع: حساب‌های منطقه‌ای، مرکز آمار ایران